

**“เสียงร่ำไห้ที่โศกเศร้า” กับ “การละเลยอารมณ์ความรู้สึก” ของกฎหมาย: การวิพากษ์
กฎหมายลักษณะละเมิดผ่านแว่นตาประวัติศาสตร์อารมณ์ความรู้สึก
“Grievous Wail” and the “Emotional Invalidation” of Law: A Critique of
Tort Law Through the Lens of The History of Emotions**

พลิชฐ์ โขจิตชัยพิทักษ์
นักวิจัยอิสระ

Pasit Khositchaipithak
Independent Researcher

E-mail: pasit.k19@gmail.com

Received: August 31, 2023; Revised: November 1, 2023; Accepted: November 6, 2023

บทคัดย่อ

บทความนี้เสนอวิธีวิพากษ์กฎหมายและประวัติศาสตร์อารมณ์ความรู้สึกในการศึกษาและทำความเข้าใจกฎหมายลักษณะละเมิดที่เกี่ยวข้องกับปัญหาและอุปสรรคในการกำหนดค่าเสียหายต่อจิตใจให้แก่บิดามารดาที่สูญเสียบุตรจากการละเมิดของบุคคลอื่น

ผลวิจัยปรากฏว่า หนึ่ง ความโศกเศร้าเสียใจเป็นพจนานุกรมอย่างหนึ่ง สอง กฎหมายลักษณะละเมิดในส่วนที่เกี่ยวกับการกำหนดค่าเสียหายต่อจิตใจให้แก่บิดามารดาที่สูญเสียบุตรไปเป็นระบอบอารมณ์ความรู้สึกอย่างหนึ่ง สาม การที่กฎหมายลักษณะละเมิดกลายเป็นระบอบอารมณ์ความรู้สึกที่เข้มงวดเกินไปนำไปสู่การสถาปนาความรู้สึกทุกขทนทนทางความรู้สึกที่บิดามารดาต้องไปค้นหาที่พิงพิงทางอารมณ์ และสี่ กระบวนการพิพากษารมณได้ทำให้ศาลเป็น “ตัวละคร” ที่สำคัญในการทำหน้าที่เปลี่ยนเรื่องอารมณ์ความรู้สึกให้กลายเป็นเรื่องของกฎหมายโดยแท้

โดยสรุป ผู้เขียนจึงเสนอให้มีการแก้ไขกฎหมายลักษณะละเมิดให้สามารถคิดค่าเสียหายต่อจิตใจเช่นว่านี้ได้ หรือมีฉันทันแล้ว ผู้เขียนแนะนำให้ศาลตีความกฎหมายลักษณะละเมิดที่มีอยู่ให้กว้างขึ้น

คำสำคัญ: ประวัติศาสตร์อารมณ์ความรู้สึก, ความเสียหายต่อจิตใจ, กฎหมายลักษณะละเมิด, พจนานุกรม, ระบอบอารมณ์ความรู้สึก

Abstract

Through the lens of Law and the History of Emotions, this article aims to examine and comprehend issues and challenges in awarding compensations for parents who sustain emotional distress as a result of their children's wrongful deaths under tort law.

The author reveals that, first and foremost, the sadness is emotive; secondly, tort law relating to the provisions concerning awarding emotional distress compensation for parents who have lost their children is an emotional regime; thirdly, due to the strict emotional regime, it results in the establishment of the parents' emotional suffering, where they then try to seek their emotional refuge; and fourthly, the judge became a crucial player with the responsibility of transforming emotive into "just a matter of law" context.

And to sum everything up, the author proposes an amendment to tort law to account for non-pecuniary compensations for parents who experience emotional distress because of their children's unfortunate deaths, or advocates that judges apply a broader interpretation to tort law provisions.

Keywords: History of Emotions, Emotional Distress, Tort Law, Emotive, Emotional Regime

1. บทนำ

“ภริยาที่สูญเสียสามีไปเรียกว่า ‘แม่ม่าย’ สามีที่สูญเสียภริยาไปเรียกว่า ‘พ่อม่าย’ ลูกที่สูญเสียพ่อและแม่ไปเรียกว่า ‘ลูกกำพร้า’ แต่พ่อแม่ที่สูญเสียลูกไป เราไม่รู้เลยว่า จะเรียกพวกเขาว่าอะไร และนั่นแหละจึงแสดงให้เห็นถึงความเลวร้ายสำหรับพ่อแม่ที่ต้องสูญเสียลูกไป”

- Ronald Reagan¹

วัฏจักรแห่งชีวิตที่มนุษย์ต้องเกิด แก่ เจ็บ และตายนั่น เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่ไม่มีมนุษย์คนใดหลีกเลี่ยงได้ โดยทั่วไปแล้ว อายุเป็นปัจจัยหนึ่งที่เป็นตัวแปรสำคัญเพื่อบ่งชี้ว่า มนุษย์คนใดจะถึงแก่ความตายก่อนหลัง ดังนั้น บิดาและมารดาจึงต้องตายก่อนบุตรเสมอ ถ้าบุตรตายก่อนบิดาและมารดาก็คงไม่แปลกที่จะกล่าวว่า เป็นเรื่องผิดธรรมชาติแห่งกฎเกณฑ์ที่ถูกรื้อไว้ในวัฏจักรแห่งชีวิต โดยเฉพาะเมื่อพวกเขาเกิดมาแล้ว แต่กลับต้องประสบอันตรายทางกายภาพจนถึงแก่ความตาย โดยยังไม่ได้มีโอกาสใช้ชีวิตจนชรา

ในสังคม ปรากฏการณ์ที่สะท้อนวัฏจักรที่ “ผิดธรรมชาติ”² นี้ สามารถเห็นได้โดยทั่วไปที่เกิดจากความประมาทของบุคคลอื่น เช่น อุบัติเหตุที่ตัวบุตรอาจมีส่วนประมาทเล็กน้อยด้วยหรือไม่

¹ Sreechinth C, *Ronald Reagan's Legacy of Words: 1000+ Quotes of Ronald Reagan*, (n.p.: UB Tech, 2018): 44.

“A wife who loses a husband is called a widow. A husband who loses a wife is called a widower. A child who loses his parents is called an orphan. There is no word for a parent who loses a child. That’s how awful the loss is.”

² ดูเพิ่มเติมใน “Vilomah: Origin & What It Means?,” CLOCR, accessed August 07, 2023, <https://clocr.com/blogs/vilomah/>.

ในช่วงที่ผ่านมา ดูเหมือนว่า จะมีคำหนึ่งที่มีรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤตที่ถูกใช้เพื่อเรียกบิดาและมารดาที่สูญเสียบุตรไปว่า “Vilomah” ซึ่งแปลว่า การฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ธรรมชาติ ซึ่งถูกใช้ในทำนองที่คนที่มีหัวทงอก ไม่ควรที่ (บิดามารดา) ดังนั้น บุตรจึงไม่ควรตายก่อนบิดามารดา (บุตร) จะต้องฝังหลุมศพคนที่มิหว่าด่าเพราะเป็นการฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ธรรมชาตินั่นเอง

ก็ตามกิติ หรือที่เกิดจากการกระทำโดยเจตนาของบุคคลอื่น เช่น การถูกทำร้ายหรือถูกฆ่าตายที่ตัวบุตรอาจมีส่วนก่อให้เกิดความผิดนั้นด้วยหรือไม่ก็ตามกิติ

“ความรัก” เป็นอารมณ์ความรู้สึกที่ศาลฎีกาเคยนิยามไว้ว่า “เป็นสิ่งที่เกิดจากใจ ไม่อาจบังคับกันได้ ความรักที่แท้จริง คือ ความปรารถนาดีต่อคนที่ตนรัก ความยินดีที่คนที่ตนรักมีความสุข การให้อภัยเมื่อคนที่ตนรักทำผิด และการเสียสละความสุขของตนเพื่อความสุขของคนที่ตนรัก”³ ซึ่งเป็นชุดถ้อยคำที่สะท้อนถึงความบริสุทธิ์แห่งอารมณ์ความรู้สึกที่มนุษย์มีต่อมนุษย์อีกคนหนึ่งโดยแท้และปราศจากเงื่อนไขจนอาจกล่าวได้ว่า ความรักเป็นอารมณ์ความรู้สึกที่บิดาและมารดามีต่อบุตรของตนเองก็คงไม่ผิด

การที่บิดามารดาต้องถูกพรากไปเสียซึ่ง “ความรัก” เพราะการละเมิดที่ไม่ชอบด้วยกฎหมายของบุคคลอื่น แต่บรรทัดฐานคำพิพากษาศาลฎีกากลับปฏิเสธการเยียวยาความเสียหายต่อจิตใจด้วยการไม่เปิดช่องให้บิดามารดาที่สูญเสียบุตรสามารถเรียกร้องค่าเสียหายที่มีลักษณะเป็นความโศกเศร้าได้นั้น ได้ประกอบสร้างเป็นบ่อเกิดแห่ง “การละเลยอารมณ์ความรู้สึก” ของกฎหมาย ซึ่งหากพิจารณาตามคำพิพากษาแล้ว สาเหตุหลักมาจากการที่กฎหมายไม่ได้ให้อำนาจไว้โดยชัดแจ้ง ซึ่งแม้ว่ากฎหมายลักษณะละเมิดอาจเปิดช่องให้ศาลตีความเพื่อกำหนดค่าเสียหายเช่นนี้ได้ก็ตาม แต่ก็ยังทำให้เกิดความสงสัยอยู่ว่าจะตีความเช่นนั้นได้หรือไม่ ทั้งนี้ เพราะยังมีความชัดเจนไม่มากพอ รวมถึงยังมีปัญหาอื่น ๆ เช่น ปัญหาการพิสูจน์ความเสียหายต่อจิตใจ ซึ่งแม้กฎหมายจะให้อำนาจศาลในการใช้ดุลพินิจกำหนดค่าเสียหายในกรณีที่มีความเสียหายไว้ก็ตาม

สถานะการละเลยอารมณ์ความรู้สึกนี้ได้สะท้อน “พื้นที่สีเทา” ในกฎหมายลักษณะละเมิดที่ไม่สามารถให้ความคุ้มครองอารมณ์ความรู้สึกของ “ผู้สูญเสีย” ได้อย่างมีประสิทธิภาพและสมควรจะเป็นจน และกลายเป็นภาพสะท้อน “ความไม่สมเจตนาธรรม” ของกฎหมาย

³ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 6083/2546.

ลักษณะละเมิดที่พึงมุ่งให้บุคคลที่ได้รับความเสียหายสามารถกลับคืนสู่ฐานะเดิมเสมือนหนึ่งว่าไม่มีการละเมิดให้มากที่สุด⁴ 5

สภาวะกลืนไม่เข้าคายไม่ออกระหว่างข้อแห่งความเป็นมนุษยธรรมที่มนุษย์ควรเห็นอกเห็นใจผู้สูญเสียที่ต้องเผชิญกับความโศกเศร้าจากการสูญเสียบุตรอันเป็นที่รักกับข้อแห่งกฎเกณฑ์ของรัฐที่กฎหมายได้กลายเป็น “กำแพง” ที่ละเลย “เสียงร่ำไห้” จนไม่สามารถเป็น “ที่พิทักษ์” ให้กับผู้สูญเสียได้ เพียงเพราะ “ไม่มีกฎหมายบัญญัติให้เรียกร้องความเสียหายที่เกิดจากอารมณ์ความโศกเศร้าได้” จึงได้นำไปสู่การไม่ให้คุณค่าต่ออารมณ์ความรู้สึกดังกล่าว มีหน้าซ้ำกลับอาจทำให้บทบาทของกฎหมายลักษณะละเมิดในส่วนของการกำหนดค่าเสียหายกลับถูกตอกย้ำว่า “เป็นบ่อเกิดที่เยียวยาผู้สูญเสียไม่ได้จริงทั้งหมด” แม้ว่าศาลจะเห็นอกเห็นใจผู้สูญเสีย และปรารถนาที่จะพิพากษาให้ค่าเสียหายต่อจิตใจที่เกิดจากความโศกเศร้าให้แก่ผู้สูญเสียมากเพียงใดก็ตาม แต่ก็ต้องถูกจำกัดเพียงเพราะไม่มีกฎหมายให้อำนาจไว้ชัดเจน

บทความนี้ต้องการที่จะวิพากษ์กฎหมายลักษณะละเมิดผ่านทฤษฎีมนุษยศาสตร์ว่าด้วยแนวคิดประวัติศาสตร์อารมณ์ความรู้สึก (The History of Emotions) ซึ่งเป็นแนวคิดที่ถูกนำมาใช้ในการตั้งข้อสมมุติฐานว่า กฎหมายลักษณะละเมิดเป็นระบอบอารมณ์ความรู้สึกอย่างหนึ่งที่กฎหมาย (โดยการกระทำของศาล) มีบทบาทสำคัญในการควบคุมอารมณ์ความรู้สึกของ “บิดามารดาที่สูญเสียบุตรไป” โดยมีเจตนาวิจัยที่สอดคล้องกันว่า กฎหมายลักษณะละเมิดเป็นระบอบอารมณ์ความรู้สึกอย่างหนึ่งหรือไม่

บทความนี้กำหนดขอบเขตแห่งการศึกษาที่จะใช้เป็นหน่วยวิเคราะห์เพื่อทำการรวบรวมข้อมูลสำหรับใช้ในการวิเคราะห์โดยจำกัดไว้เพียงคำพิพากษาศาลฎีกา (เท่าที่สามารถเข้าถึงได้ในระบบสืบค้นคำพิพากษา) ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นของการกำหนดค่าเสียหายต่อจิตใจที่เกิดมาจาก

⁴ เพ็ง เพ็งนิต, คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยละเมิด พระราชบัญญัติความรับผิดทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ. 2539 และกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้อง, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพฯ: บริษัท กรุงสยาม พับลิชชิ่งจำกัด, 2561), ๙ 295.

⁵ กัทรศักดิ์ วรรณแสง, คำอธิบายกฎหมายละเมิด, พิมพ์ครั้งที่ 9, (กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์วิญญูชน จำกัด, 2560): 173.

ความโศกเศร้าหรือความรู้สึกอื่นในทำนองเดียวกันที่บิดามารดาต้องประสบสัผัสจากการสูญเสียบุตรเพราะการละเมิดของจำเลย⁶

2. ความเสียหายต่อจิตใจและอารมณ์ความรู้สึกที่กฎหมายไม่รับรอง

ละเมิดหรือเดิมที่เรียกว่า “การประทุษร้ายทางแพ่ง”⁷ เป็นการกระทำอันเป็นบ่อเกิดแห่งหนี่อย่างหนึ่งที่เรียกว่า “นิติเหตุ” โดยผู้กระทำไม่ได้สมัครใจที่จะผูกนิติสัมพันธ์กับผู้ที่ได้รับความเสียหาย หากแต่เกิดขึ้นโดยอาศัยข้อกฎหมาย เพราะบุคคลหนึ่งได้ “ล่วงสิทธิผิดหน้าที่” จนมีบุคคลหนึ่งได้รับความเสียหายต่อสิทธิที่กฎหมายคุ้มครอง แล้วนำไปสู่การก่อตั้งสิทธิเรียกร้องค่าสินไหมทดแทนจากผู้ละเมิด⁸ ดังที่ปรากฏในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 420⁹

⁶ ข้อสังเกต การที่ผู้เขียนกล่าวเช่นนี้ เพราะยังมีคำพิพากษาอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับประเด็นของการกำหนดค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายต่อจิตใจที่เกิดจากความโศกเศร้าเช่นเดียวกัน แต่ตัวผู้เรียกร้อง (โจทก์) นั้นเป็น “คนละกลุ่ม” กัน เป็นต้นว่า “กลุ่มสามีและภรรยา” ที่สามีเป็นโจทก์ “เรียกค่าเสียหายทางจิตใจที่เกิดความว้าเหว เพราะสูญเสียภรรยาผู้เคยปฏิบัติให้ชีวิตของสามีมีความสุขจากผู้ที่ทำให้ภรรยาของตนถึงแก่ความตาย” (ฎ. 789/2502) หรือ “กลุ่มบุตรและบิดา” ที่บุตรเป็นโจทก์ “เรียกค่าเสียหายทางจิตใจที่ต้องสูญเสียบิดาอันเป็นที่รักของตนและครอบครัวโดยกะทันหันทำให้ได้รับความทุกข์ทรมานทางจิตใจจากผู้ที่ทำให้บิดาของตนถึงแก่ความตาย” (ฎ. 7291/2557) ซึ่งทั้งสองกรณี ศาลฎีกาก็พิพากษาว่า โจทก์ไม่มีสิทธิเรียกค่าเสียหายในส่วนนี้ได้ เพราะไม่มีกฎหมายบัญญัติให้เรียกร้องได้

ดังนั้น เพื่อให้ขอบเขตชัดเจนและสอดคล้องกับรอบคอบคิดในเรื่องค่านิยมของการมีบุตรที่ผู้เขียนต้องการที่จะทราบถึงค่านิยมที่บิดามารดา มีต่อการมีบุตรที่จะช่วยเป็นประด็นเสริม เพื่อแสดงให้เห็นว่า (ที่อยู่ในกลุ่มของเจเนอเรชันวาย) กฎหมายลักษณะละเมิดในส่วนของการค่าอุปการะเลี้ยงดูไม่สามารถเยียวยาความเสียหายที่เกิดขึ้นได้ทั้งหมด บทความนี้จึงจำกัดไว้เฉพาะกรณีที่บิดามารดาเป็นโจทก์เรียกร้องค่าเสียหายต่อจิตใจเอาแก่จำเลยที่กระทำความผิดจนเป็นเหตุให้บุตรของพวกเขาถึงแก่ความตายเท่านั้น

⁷ ร. เลงกาด, คำสอนชั้นปริญญาโท พุทธศักราช ๒๔๗๘ เล่มที่ ๒: ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย (กฎหมายเอกชน) ละเมิด, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง, 2491): 68.

⁸ เพ็ง เพ็งนิต, คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยละเมิด พระราชบัญญัติความรับผิดทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ. 2539 และกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้อง, 1-2.

⁹ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

มาตรา 420 “ผู้ใดจงใจหรือประมาทเลินเล่อ ทำต่อบุคคลอื่นโดยผิดกฎหมายให้เขาเสียหายถึงแก่ชีวิตก็ดี แก่ร่างกายก็ดี อนามัยก็ดี เสรีภาพก็ดี ทรัพย์สินหรือสิทธิอย่างหนึ่งอย่างใดก็ดี ท่านว่าผู้นั้นทำละเมิด จำต้องใช้ค่าสินไหมทดแทนเพื่อการนั้น”

ดังนั้น ถ้าไม่มีการละเมิดที่ก่อให้เกิดความเสียหาย ก็ไม่จำเป็นต้องมีการชดเชยค่าเสียหาย แม้การกระทำดังกล่าวจะเป็นการกระทำที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย^{10 11} หรือหากผู้กระทำความผิดสามารถชดเชยค่าเสียหายได้โดยชอบด้วยกฎหมาย เช่น โดยอาศัยอำนาจตามกฎหมาย อำนาจตามสัญญา อำนาจตามคำพิพากษา อำนาจตามความยินยอม เป็นต้น ก็ย่อมไม่เป็นละเมิดเช่นกัน¹²

เมื่อพิจารณากฎหมายลักษณะละเมิดแล้ว กฎหมายนั้นได้แบ่งค่าเสียหายออกเป็นสองประเภท ได้แก่ ค่าเสียหายที่เป็นตัวเงินกับค่าเสียหายที่ไม่เป็นตัวเงินอันเป็นค่าเสียหายต่อจิตใจ โดยในกรณีหลังนั้น เมื่อพิจารณาบทบัญญัติแห่งมาตรา 446 และมาตรา 447¹³ แล้ว ต้องถือว่ากฎหมายลักษณะละเมิดได้รับรองค่าเสียหายต่อจิตใจไว้ด้วย ซึ่งบทบัญญัติดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า หากเป็นความเสียหายต่อจิตใจที่เกิดจากการละเมิดต่อร่างกาย อนามัย เสรีภาพ หรือชื่อเสียงแล้ว เช่น หนทางทุกหน¹⁴ ผู้เสียหายย่อมมีสิทธิเรียกร้องค่าเสียหายต่อจิตใจได้ ซึ่งคำพิพากษาศาลฎีกาหลายฉบับก็เคยพิพากษากำหนดให้มาแล้ว เป็นต้นว่า การที่โจทก์ได้รับความกระทบกระเทือนต่อจิตใจ เพราะต้องสูญเสียแขนข้างขวาไปเพราะการละเมิดของจำเลย ศาลฎีกาเห็นควรกำหนดค่าเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินเป็นเงินจำนวน 30,000 บาท¹⁵ และศาลฎีกาเคยวินิจฉัยว่า มาตรา 446 เป็น

¹⁰ เพิ่ง เพิ่งนิติ, คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยละเมิด พระราชบัญญัติความรับผิดชอบละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ. 2539 และกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้อง, 100.

¹¹ จิตติ ดิงศภัทัย, คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เรียงมาตรา ว่าด้วยจัดการงานนอกสั่ง ลาภมิควรได้ ละเมิด บรรพ ๒ มาตรา 395-452, (กรุงเทพฯ: กองทุนศาสตราจารย์จิตติ ดิงศภัทัย คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2555); 95.

¹² ปิติเทพ อยู่ยืนยง, คำอธิบายกฎหมายลักษณะละเมิด, (เชียงใหม่: ห้างหุ้นส่วนจำกัด วนิดาการพิมพ์ จำกัด, 2564); 31-35.

¹³ **ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์**

มาตรา 446 “ในกรณีทำให้เขาเสียหายแก่ร่างกายหรืออนามัยก็ดี ในกรณีทำให้เขาเสียเสรีภาพก็ดี ผู้ต้องเสียหายจะเรียกร้องเอาค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินด้วยอีกก็ได้ สิทธิเรียกร้องอันนี้ไม่โอนกันได้และไม่ตกสืบไปถึงทายาท เว้นแต่สิทธินั้นจะได้รับสภาพกันไว้โดยสัญญาหรือได้เริ่มฟ้องคดีตามสิทธินั้นแล้ว

อนึ่งหญิงที่ต้องเสียหายเพราะผู้ใดทำผิดอาญาเป็นทุณศีลธรรมแก่ตนก็ย่อมมีสิทธิเรียกร้องทำนองเดียวกันนี้”

มาตรา 447 “บุคคลใดทำให้เขาต้องเสียหายแก่ชื่อเสียง เมื่อผู้ต้องเสียหายร้องขอ ศาลจะสั่งให้บุคคลนั้นจัดการตามควรเพื่อทำให้ชื่อเสียงของผู้นั้นกลับคืนดีแทนให้ใช้ค่าเสียหาย หรือทั้งใช้ค่าเสียหายด้วยก็ได้”

¹⁴ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 247/2538.

¹⁵ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1447/2523 และดูคำพิพากษาอื่น ๆ เช่น คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 559/2535, 247/2538, 2416/2534, 2580/2544, 7673/2550 เป็นต้น

บทบัญญัติพิเศษเพื่อให้สิทธิผู้เสียหายในการเรียกร้องค่าเสียหายอย่างอื่นที่ไม่ใช่เป็นตัวเงินจากการละเมิด ทั้งนี้ เพื่อเยียวยาหรือทดแทนความเสียหาย¹⁶

อย่างไรก็ดี หากเป็นค่าเสียหายต่อจิตใจที่ยูนอกเหนือขอบเขตของมาตราดังกล่าว ศาลย่อมปฏิเสธไม่คิดให้ทั้งสิ้น¹⁷ ทั้ง ๆ ที่ผู้เสียหายได้รับอันตรายต่อจิตใจแล้ว เป็นต้นว่า กรณีที่ผู้เสียหายได้รับอันตรายแก่ชีวิต เมื่อกรณีไม่เข้าหลักเกณฑ์แห่งมาตรา 446 ย่อมไม่เข้าเงื่อนไขในการกำหนดค่าเสียหายต่อจิตใจได้¹⁸ ซึ่งทำให้เกิดปัญหาในทางปฏิบัติว่า ค่าเสียหายต่อจิตใจอย่างอื่นนอกเหนือจากนี้จะเรียกร้องได้หรือไม่ และเพียงใด¹⁹

2.1 ทบทวนวรรณกรรม: ความเสียหายและค่าเสียหายต่อจิตใจ

เมื่อพิจารณากฎหมายลักษณะละเมิดแล้ว กฎหมายนั้นไม่อาจเยียวยาความเสียหายต่อจิตใจให้แก่บิดามารดาที่ต้องโศกเศร้าจากการเสียชีวิตของบุตรได้เลย ทั้ง ๆ ที่มีความเสียหายต่อจิตใจแล้ว ส่วนหนึ่งอาจเป็นดังที่ พิศวาท สุนทรพันธุ์ อธิบายว่า ในอดีต สภาพสังคมและความรู้กับความเข้าใจทางการแพทย์ที่ยังไม่สมบูรณ์ส่งผลให้นักกฎหมายมองมนุษย์ในฐานะที่เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีร่างกายเท่านั้น ดังนั้น ความเสียหายใด ๆ ที่เกิดขึ้นจำเป็นต้องอิงกับร่างกายเป็นหลัก กล่าวคือ การจะมีความเสียหายต่อจิตใจได้จำเป็นต้องมีความเสียหายต่อร่างกายเกิดขึ้นก่อน²⁰

สิ่งนี้เองจึงทำให้ในบางกรณีที่ความเสียหายต่อจิตใจที่มีได้เป็นผลมาจากความเสียหายต่อร่างกายไม่ได้รับการยอมรับ อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน ความรู้กับความเข้าใจทางการแพทย์ได้

¹⁶ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 5751/2544.

¹⁷ พรหมฉายรัตน์ ศรีไชยรัตน์, “กฎหมายแพ่งลักษณะละเมิด จัดการงานนอกสั่ง ลาภมิควรได้,” พิมพ์ครั้งที่ 2, (เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 177215 คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2554), 105-106.

¹⁸ ธานิศ เกศพิทักษ์, คำอธิบายประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ภาค 1-2 (มาตรา 1-156) เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 16, (กรุงเทพฯ: สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา, 2564), 900.

¹⁹ ไสภณ รัตนกร, คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยหนี้: บทเบ็ดเสร็จทั่วไป, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติบรรณการ, 2556),: 172.

²⁰ พิศวาท สุนทรพันธุ์, “ความเสียหายทางจิตใจของระบบกฎหมายคอมมอนลอว์,” วารสารนิติศาสตร์ 12, ฉ. 2 (2525): 166, อ้างถึงใน จักรินทร์ โภเมศ, “ค่าเสียหายสำหรับความเสียหายทางจิตใจตามกฎหมายลักษณะละเมิด,” วารสารกระบวนการยุติธรรม 5, ฉ. 1 (2555): 79.

ปฏิเสธความรู้กับความเข้าใจเดิมอย่างชัดเจน เพราะความเสียหายต่อจิตใจสามารถเกิดขึ้นได้ แม้จะ
ไม่มีความเสียหายต่อร่างกายก็ตาม²¹

การทบทวนวรรณกรรมนี้ได้แยกเป็นสี่ประเด็น เพื่ออธิบายถึงปริมาณผลทางความรู้ที่
เกี่ยวกับกฎหมายลักษณะละเมิด ได้แก่ หนึ่ง การอธิบายความหมายของความเสียหายและ
ค่าเสียหายต่อจิตใจ สอง การกำหนดตัวบุคคลผู้มีสิทธิเรียกร้องค่าเสียหายต่อจิตใจ สาม การ
วิพากษ์กฎหมายลักษณะละเมิดพร้อมข้อเสนอให้ศาลตีความบทบัญญัติที่มีอยู่ ได้แก่ มาตรา 438
และมาตรา 443²² ให้ครอบคลุมถึงค่าเสียหายต่อจิตใจอย่างอื่น และให้ศาลตีความมาตรา 446 ใน
ส่วนของ “อนามัย” เสียใหม่ และสี่ การเสนอแก้ไขกฎหมายลักษณะละเมิด เพื่อให้รับรอง
ค่าเสียหายต่อจิตใจอื่น ๆ อย่างชัดเจน

ในประเด็นที่หนึ่ง เพ็ง เพ็งนิติ อธิบายว่า ความเสียหายต่อจิตใจหมายถึง การได้รับ
อันตรายต่อจิตใจ เช่น ทำให้ตกใจจนช็อค แต่ต้องไม่ใช่อารมณ์ความรู้สึก เช่น ดีใจ เสียใจ รัก โกรธ
เศร้าโศก²³ เป็นต้น ซึ่งเหล่านี้เป็นความเสียหายที่จะคิดเป็นเงินไม่ได้หรือไม่ชัดเจน²⁴

²¹ จักรินทร์ โกเมศ, “ค่าเสียหายสำหรับความเสียหายทางจิตใจตามกฎหมายลักษณะละเมิด,” 79-80.

²² ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

มาตรา 438 “ค่าสินไหมทดแทนจะพึงใช้โดยสถานใด เพียงใดนั้น ให้ศาลวินิจฉัยตามควรแก่พฤติการณ์ และ
ความร้ายแรงแห่งละเมิด

อนึ่ง ค่าสินไหมทดแทนนั้น ได้แก่ การคืนทรัพย์สินอันผู้เสียหายต้องเสียไปเพราะละเมิด หรือใช้ราคาทรัพย์สิน
นั้น รวมทั้งค่าเสียหายอันจะบังคับให้ใช้เพื่อความเสียหายอย่างใด ๆ อันได้เกิดขึ้นด้วย”

มาตรา 443 “ในกรณีทำให้เขาถึงตายนั้น ค่าสินไหมทดแทน ได้แก่ ค่าปลงศพรวมทั้งค่าใช้จ่ายอันจำเป็นอย่าง
อื่น ๆ อีกด้วย

ถ้ามิได้ตายในทันที ค่าสินไหมทดแทนได้แก่ค่ารักษาพยาบาลรวมทั้งค่าเสียหายที่ต้องขาดประโยชน์ทำมาหาได้
เพราะไม่สามารถประกอบการทำงานนั้นด้วย

ถ้าว่าเหตุที่ตายลงนั้นทำให้บุคคลหนึ่งคนต้องขาดไร้อุปการะตามกฎหมายไปด้วยไซ้ ทานว่าบุคคลคนนั้นชอบ
ที่จะได้รับค่าสินไหมทดแทนเพื่อการนั้น”

²³ เพ็ง เพ็งนิติ, คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยละเมิด พระราชบัญญัติความรับผิดทาง
ละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ. 2539 และกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้อง, 106.

²⁴ ศนันท์กรณ โสทธิพันธุ์, คำอธิบายกฎหมายลักษณะละเมิด จัดการงานนอกสั่ง ลามมิควรได้, พิมพ์ครั้งที่ 7,
(กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์วิญญูชน จำกัด, 2560), 341.

นวลพรรณ จ้าวสุวรรณ อธิบายว่า ความเสียหายต่อสิทธินอกกองทรัพย์สินเป็นความเสียหายที่กระทบต่อจิตใจที่ดีเป็นเงินไม่ได้ เพราะมีลักษณะเป็นนามธรรม โดยในบางประเทศอย่างประเทศฝรั่งเศสนั้นเรียกความเสียหายนี้ว่า “ความเสียหายทางศีลธรรม” (Préjudice /Dommage moral) โดยความเสียหายประเภทนี้จะเรียกร้องได้หรือไม่ขึ้นอยู่กับแนวทางการบัญญัติกฎหมายของแต่ละประเทศ เพราะบางประเทศมีแนวคิดว่าการให้ค่าเสียหายไม่อาจทำให้ผู้เสียหายกลับคืนสู่สถานะเดิมได้ แต่โดยศีลธรรมแล้ว อย่างน้อยที่สุด ผู้กระทำละเมิดก็ควรต้องรับผิดชอบด้วยการชดเชยค่าเสียหายเพื่อเยียวยาจิตใจเพื่อความเสียหายที่ตนได้ทำให้เกิดขึ้นและทำให้ผู้เสียหายรู้สึกว่าคุณได้รับความเป็นธรรมไม่มากนักน้อย โดยความเสียหายทางศีลธรรมอาจแยกได้เป็นสองกรณี ได้แก่ หนึ่ง กรณีละเมิดต่อร่างกาย อนามัย ชื่อเสียง และเสรีภาพของผู้อื่น และสองกรณีทำให้เขาถึงตาย โดยหนึ่งในความเสียหายทางศีลธรรมสำหรับกรณีหลังนี้ ได้แก่ “ความเสียหายต่อความรัก” ซึ่งเป็นความเสียหายที่เกิดขึ้นต่อผู้ซึ่งยังอยู่บนโลกที่มีความสัมพันธ์รักใคร่กัน (เช่น บิดา มารดา) กับ “ผู้ตาย” ต้องเผชิญกับความโศกเศร้าเสียใจและทุกข์ทรมาน เพราะมีบุคคลกระทำละเมิดให้ “ผู้ตาย” ต้องตาย²⁵ ซึ่งก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับที่ โสภณ รัตนกร อธิบายว่า หนึ่งในความเสียหายต่อจิตใจ ได้แก่ ความโศกเศร้าที่ต้องสูญเสียสมาชิกในครอบครัว²⁶ ซึ่งศาลประเทศฝรั่งเศสถือว่า ผู้ละเมิดต้องใช้ค่าเสียหายต่อ “สิทธิซึ่งคุ้มครองความรักใคร่ซึ่งกันและกัน”²⁷

ศิริกุล สิริอรุณรุ่งโรจน์ อธิบายว่า ความเสียหายต่อจิตใจมีความหมายที่กว้าง เพราะนอกจากจะเป็นความเสียหายต่อจิตใจทั่วไปแล้ว เป็นต้นว่า ความเจ็บปวดทุกข์ทรมาน ความโศกเศร้าเสียใจ ยังหมายความรวมถึงความเสียหายที่ไม่อาจตีราคาได้ เป็นต้นว่า ความเสียหายต่อชื่อเสียงเกียรติคุณหรือทางทำมาหาได้ เสรีภาพ ร่างกาย สิทธิส่วนบุคคล สิทธิในครอบครัว ฯลฯ²⁸

²⁵ นวลพรรณ จ้าวสุวรรณ, “ค่าเสียหายทางศีลธรรม,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารคดี, สาขาวิชานิติศาสตร์ คณะนิติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517), 13-28.

²⁶ โสภณ รัตนกร, คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยหนี้: บทเบ็ดเสร็จทั่วไป, 171.

²⁷ Civ.22 Oct. 1946, D.1947.59; 15 févr. 1956, D.1956.350, อ้างถึงใน นวลพรรณ จ้าวสุวรรณ, “ค่าเสียหายทางศีลธรรม,” 28.

²⁸ ศิริกุล สิริอรุณรุ่งโรจน์, “ปัญหาในการกำหนดค่าสินไหมทดแทน: ศึกษากรณีค่าเสียหายทางจิตใจและค่าเสียหายเชิงลงโทษ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารคดี, สาขาวิชานิติศาสตร์ คณะนิติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554), 34-35.

ใน**ประเด็นที่สอง** ประยูร กันไพเราะ อธิบายว่า กฎหมาย คำพิพากษา และหนังสือคำอธิบายกฎหมายของไทยไม่ได้แยกผู้เสียหายในลำดับที่หนึ่ง (ผู้เสียหายโดยตรง) และลำดับที่สอง (เช่น ทายาท นายจ้าง เป็นต้น) เหมือนต่างประเทศ เป็นต้นว่า กฎหมายของสหราชอาณาจักร²⁹ เช่น ในคดี *Alcock v Chief Constable of South Yorkshire Police* (1992) ที่ Lord Oliver แบ่งผู้เสียหายออกเป็นสองประเภท ได้แก่ “ผู้เสียหายลำดับที่หนึ่ง” กับ “ผู้เสียหายลำดับที่สอง”³⁰

อย่างไรก็ตาม ในบางกรณี กฎหมายไทยก็ยอมให้ผู้เสียหายในลำดับที่สองมีสิทธิเรียกร้องค่าเสียหายบางประการได้ ดังจะเห็นจากมาตรา 443 ในรูปแบบค่าปลงศพและค่าขาดไร้อุปการะหรือมาตรา 445 ในรูปแบบของค่าขาดแรงงาน แต่เมื่อไหร่ก็ตามที่ค่าเสียหายอยู่นอกเหนือกับสิ่งที่กฎหมายบัญญัติไว้ชัดแจ้ง เช่น ค่าเสียหายต่อจิตใจในกรณีผู้เสียหายลำดับที่หนึ่งถึงแก่ชีวิต คำพิพากษาศาลฎีกาจะไม่คุ้มครองผู้เสียหายในลำดับที่สอง ทั้งนี้ เพราะไม่มีกฎหมายให้อำนาจไว้ ซึ่งการไม่มีหลักกฎหมายที่ชัดเจน รวมถึงไม่มีคำพิพากษาศาลฎีกาที่รับรองให้เรียกร้องได้ ทั้งๆ ที่มีความเสียหายต่อจิตใจเกิดขึ้นแล้ว ได้ทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องตราหลักเกณฑ์ที่ชัดเจนขึ้น³¹

ประยูร กันไพเราะ ได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบกฎหมายต่างประเทศ แล้วสรุปองค์ประกอบของผู้เสียหายในลำดับที่สองไว้สามประการ ได้แก่ หนึ่ง ต้องมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดในทางครอบครัวหรือมีความรักและความเสน่หา โดยไม่จำเป็นต้องเป็นทายาทของผู้เสียหายในลำดับที่หนึ่ง สอง มีการทราบถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับผู้เสียหายในลำดับที่หนึ่ง และสาม ได้รับความเสียหายต่อจิตใจในทางประสาหรือจิตใจที่มีลักษณะร้ายแรงหรือเกิดผลกระทบกับร่างกาย³²

จักรินทร์ โกเมศ อธิบายว่า เพื่อป้องกันไม่ให้ผู้ใดกล่าวอ้างว่าตนเองเป็นผู้เสียหายในลำดับที่สอง ซึ่งจะส่งผลให้จำเลยต้องรับผิดชอบอย่างไรขอบเขต จึงต้องกำหนดหลักเกณฑ์ดังนี้ หนึ่ง

²⁹ ประยูร กันไพเราะ, “ความรับผิดชอบละเมิดในความเสียหายทางจิตใจที่เกิดกับผู้ได้รับความเสียหายลำดับสอง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทนิติศาสตร์, สาขาวิชานิติศาสตร์ คณะนิติศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2554), 51.

³⁰ Donal Nolan, “Alcock v Chief Constable of South Yorkshire Police (1991),” In *Landmark cases in the Law of Tort*, edited by Charles Mitchell and Paul Mitchell, (Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2010), 298-300.

³¹ ประยูร กันไพเราะ, “ความรับผิดชอบละเมิดในความเสียหายทางจิตใจที่เกิดกับผู้ได้รับความเสียหายลำดับสอง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทนิติศาสตร์, สาขาวิชานิติศาสตร์ คณะนิติศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2554), 50-54.

³² เรื่องเดียวกัน, 197.

ต้องมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับผู้ถูกระทำละเมิด โดยอาศัยการเทียบเคียงกับพระราชบัญญัติความรับผิดต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย พ.ศ. 2551 หรือประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 2 (เดิม) พ.ศ. 2466 ซึ่งบุคคลดังกล่าว ได้แก่ ผู้บุพการี ผู้สืบสันดาน สามี ภริยา เป็นต้น และสอง ต้องมีการรับรู้ถึงเหตุการณ์การละเมิดอันเป็นเหตุให้เกิดผลกระทบต่ोजิตใจ³³

ในประเด็นที่สาม ในคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 2816/2528 ซึ่งวินิจฉัยว่า ค่าเสียหายต่อจิตใจที่เป็นความโศกเศร้าไม่มีกฎหมายให้สิทธิที่จะเรียกร้องได้³⁴ จิตติ ดิงศรัทีย์ เคยบันทึกหมายเหตุไว้ท้ายคำพิพากษานี้เพื่อแสดงความไม่เห็นด้วยต่อการไม่ยอมให้เรียกร้องค่าเสียหายจากความโศกเศร้าได้³⁵ ว่า ความเสียหายต่อจิตใจสามารถมีได้ แม้จะมีความเป็นนามธรรมก็ตาม และอาจร้ายแรงกว่าความเสียหายที่เป็นตัวเงินเสียอีก ซึ่งเมื่อพิจารณามาตรา 420 ในส่วน “จำต้องใช้ค่าสินไหมทดแทน” และมาตรา 438 วรรคหนึ่งและวรรคสอง ในส่วน “ค่าสินไหมทดแทนจะถึงใช้สถานใด เพียงใด” กับ “ความเสียหายอย่างใด ๆ อันได้ก่อขึ้นนั้นด้วย” จะพบว่า บทบัญญัติเหล่านี้ไม่ได้จำกัดว่าต้องเป็นความเสียหายที่มีรูปร่างเท่านั้น หากแต่มีความหมายครอบคลุมไปถึงความเสียหายต่อจิตใจด้วย ดังนั้น จึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องมี “บทกฎหมาย” ที่ให้อำนาจชัดแจ้งจึงจะเรียกร้องได้ เพราะศาลก็สามารถปรับใช้บทบัญญัตินี้ดังกล่าวได้อยู่แล้ว³⁶

นวลพรรณ จ้าวสุวรรณ อธิบายว่า คำพิพากษาที่ยืนยันว่า “ผู้เสียหาย” ไม่อาจเรียกร้องค่าเสียหายต่อจิตใจเพราะความโศกเศร้าได้ ตลอดจนการมองว่า มาตรา 443 ไม่ได้ให้อำนาจผู้เสียหายที่จะเรียกร้องค่าเสียหายนี้ได้เป็นการตีความกฎหมายที่ไม่ยุติธรรมและแคบหรือไม่สมเจตนารมณ์ เพราะเมื่อพิจารณาบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องแล้ว ก็ไม่ปรากฏมาตราใดที่จำกัดสิทธิมิให้เรียกร้องค่าเสียหายเช่นนั้น และโดยเฉพาะเมื่อพิจารณาคำในมาตรา 438 วรรคสองแล้ว ย่อมเห็นได้ชัดว่า กฎหมายอนุญาตให้เรียกเอาค่าเสียหายเพื่อความเสียหายอย่างใด ๆ ที่ก่อให้เกิดด้วยนั้นได้ ดังนั้น ศาลควรตีความกฎหมายให้มีผล ไม่ใช่ทำให้กฎหมายนั้นไร้ผล ด้วยนัยนี้ บิดามารดา

³³ จักรินทร์ โกเมศ, “ค่าเสียหายสำหรับความเสียหายทางจิตใจตามกฎหมายลักษณะละเมิด,” 81.

³⁴ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 2816/2528.

³⁵ เพ็ง เพ็งนิติ, คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยละเมิด พระราชบัญญัติความรับผิดทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ. 2539 และกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้อง, 106.

³⁶ เขมณัฏฐ์ ภูมิถาวร, กฎหมายลักษณะละเมิดรวมหมายเหตุท้ายคำพิพากษาศาลฎีกาของศาสตราจารย์จิตติ ดิงศรัทีย์ (กรุงเทพฯ: โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556),: 361-363.

จึงควรมีสัทธิเรียกร้องค่าเสียหายเพื่อความเสียหายจากการที่ตนต้องไต่สวนเพราะสูญเสียบุตรได้ ในฐานะเป็นผู้เสียหายตามมาตรา 420 ได้³⁷

ไพจิตร บุญพันธุ์ เสนอว่า สำหรับมาตรา 438 วรรคสอง คำว่า “ได้แก่” หมายถึง “อาจหรือย่อมรวมถึง”³⁸ และสำหรับมาตรา 443 คำว่า “ได้แก่” ในวรรคหนึ่ง และคำว่า “รวมทั้ง” ในวรรคสอง หมายถึง “รวมตลอด” ซึ่งล้วนแต่เป็นตัวอย่างการเยียวยาความเสียหายที่เกิดขึ้นเท่านั้น ดังนั้น ค่าสินไหมทดแทนจึงไม่ได้จำกัดแต่เพียงที่บัญญัติไว้ในมาตราดังกล่าว³⁹

สุดท้าย ในประเด็นที่สี่ นवलพรรณ จ้าวสุวรรณ เห็นว่า แม้ศาลจะสามารถตีความตามตัวบทที่มีอยู่ เพื่อกำหนดค่าเสียหายต่อจิตใจแก่บิดามารดาที่ต้องสูญเสียบุตรได้ แต่เพื่อไม่ให้เกิดข้อถกเถียง จึงควรแก้ไขมาตรา 443 วรรคหนึ่ง เป็น “ในกรณีทำให้เขาถึงตายนั่น ค่าสินไหมทดแทนได้แก่ ค่าปลงศพและค่าใช้จ่ายอันจำเป็นอย่างอื่น ๆ รวมทั้งค่าสินไหมทดแทนเพื่อความที่เสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงิน”⁴⁰ และ ประยูร กันไพเราะ ก็เสนอว่า แม้จะมีมาตรา 420 และมาตรา 438 ซึ่งน่าจะครอบคลุมถึงความเสียหายต่อจิตใจด้วยแล้วก็ตาม แต่เพื่อให้มีหลักประกันที่เป็นลายลักษณ์อักษร⁴¹ และเกิดความชัดเจน จึงควรแก้ไขมาตรา 438 ให้ความเสียหายหมายความว่ารวมถึงความเสียหายต่อจิตใจด้วย⁴²

จักรินทร์ โกเมศ อธิบายว่า คำพิพากษาศาลฎีกาโดยเฉพาะคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1742/2499 ที่วินิจฉัยว่า ไม่มีกฎหมายบัญญัติให้เรียกร้องค่าเสียหายเพื่อความวิโยคโทมัสได้⁴³ (ซึ่งได้สร้างบรรทัดฐานให้ศาลในคดีอื่น ๆ ยึดถือตาม) และกฎหมายลักษณะละเมิดนั้นเป็นอุปสรรคต่อการเรียกร้องค่าเสียหายที่เกิดจากความโศกเศร้าเพราะต้องสูญเสียบุตรไปเพราะการละเมิดไม่ว่าจะเป็นปัญหาการปรับใช้มาตรา 438 ก็ดี ปัญหาที่มาตรา 443 มิได้บัญญัติให้เรียกร้องค่าเสียหาย

³⁷ นवलพรรณ จ้าวสุวรรณ, “ค่าเสียหายทางศีลธรรม,” 49-50.

³⁸ ไพจิตร บุญพันธุ์, คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ลักษณะละเมิด, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติบรรณการ, 2529): 160.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, 167.

⁴⁰ นवलพรรณ จ้าวสุวรรณ, “ค่าเสียหายทางศีลธรรม,” 91-92.

⁴¹ ประยูร กันไพเราะ, “ความรับผิดชอบละเมิดในความเสียหายทางจิตใจที่เกิดกับคู่ได้รับความเสียหายลำดับสอง,” 203.

⁴² เรื่องเดียวกัน, 208.

⁴³ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1742/2499.

ที่ไม่ได้เป็นตัวเงินก็ดี หรือปัญหาที่มาตรา 446 มิได้มีข้อความ “ในกรณีทำให้เขาถึงตาย” จนทำให้ไม่สามารถ “ตีความ” ให้รวมถึงความเสียหายอันมิใช่ตัวเงินในกรณีทำให้ถึงตายได้ และยังเป็นสิทธิเฉพาะตัวอีก ทั้ง ๆ ที่ความเป็นจริงมีความเสียหายที่ไม่เป็นตัวเงินเกิดขึ้นแล้วก็ดี ดังนั้น จักรินทร โกเมศ จึงเสนอให้มีการแก้ไขให้กฎหมายรับรอง “ค่าแห่งชีวิต” ด้วยการแก้ไขถ้อยคำในมาตรา 446 วรรคหนึ่ง ให้หมายรวมถึง “ในกรณีทำให้เขาเสียหายถึงแก่ชีวิต” และเพิ่มเติมวรรคสองในมาตราดังกล่าว โดยกำหนดให้บุพการีมีสิทธิได้รับค่าเสียหายอันมิใช่ตัวเงิน ทั้งนี้ เพื่อให้ทายาทของผู้ตายสามารถเรียกค่าเสียหายที่ไม่ใช่ตัวเงินของผู้ตายได้⁴⁴

สันต์สุดา สิทธิประเสริฐ อธิบายว่า คำพิพากษาศาลฎีกาที่ไม่ยอมรับความเสียหายต่อจิตใจที่โจทก์เรียกร้องในฐานะที่พวกเขาได้รับผลกระทบจากการเสียชีวิตของบุตร เพราะไม่มีกฎหมายบัญญัติให้เรียกร้องได้เป็นการตีความกฎหมายที่แคบ และทำให้กฎหมายไร้ประสิทธิภาพพร้อมกับไม่สะท้อนความเสียหายที่แท้จริง และยังทำให้เกิด “ภาวะภัยทางศีลธรรม” ที่ผู้กระทำละเมิดปรารถนาให้ผู้ถูกละเมิดตายมากกว่ารอดชีวิต เพราะจะได้ไม่ต้องรับผิดชอบเพื่อค่าเสียหายต่อจิตใจ เนื่องจากหากผู้เสียหายรอดชีวิตแล้ว กฎหมายย่อมเปิดช่องให้เรียกค่าเสียหายทั้งที่เป็นตัวเงินและที่ไม่เป็นตัวเงินได้⁴⁵

ด้วยเหตุนี้ จึงเสนอให้แก้ไขมาตรา 443 วรรคสาม ให้รวมถึงค่าเสียหายต่อจิตใจด้วย นอกจากค่าสินไหมทดแทนค่าขาดไร้อุปการะ และเพิ่มเติมวรรคสามในมาตรา 446 ว่า ถ้าผู้ถูกระทำละเมิดตายก่อนฟ้องคดี ให้บิดามารดา (สามีภริยา หรือบุตร) ของผู้ตายสามารถเรียกร้องค่าเสียหายที่ไม่ได้เป็นตัวเงินได้ด้วย⁴⁶

ในปัจจุบัน มีกฎหมายฉบับหนึ่งที่เป็นทางออกสู่ปัญหาการเยียวยาอาณัติความรู้สึก โศกเศร้าที่กฎหมายลักษณะละเมิดไม่สามารถให้ความคุ้มครองได้ ได้แก่ พระราชบัญญัติความ

⁴⁴ จักรินทร โกเมศ, “ค่าเสียหายสำหรับความเสียหายทางจิตใจตามกฎหมายลักษณะละเมิด,” 85-87.

⁴⁵ สันต์สุดา สิทธิประเสริฐ, “การใช้ดุลพินิจของศาลไทยในการพิจารณาค่าสินไหมทดแทนกรณีละเมิดเป็นเหตุให้ผู้ถูกละเมิดถึงแก่ความตาย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารนิติ, สาขาวิชานิติศาสตรศาสตรการตำรวจระหว่างประเทศ คณะนิติศาสตร์และคณะเศรษฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2560), 91-92.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, 149.

รับผิดชอบความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย พ.ศ. 2551 มาตรา 11(1) ประกอบมาตรา 4⁴⁷

เมื่อพิจารณามาตรา 4 แล้ว “ความเสียหายต่อจิตใจ” นั้นครอบคลุมไปทุกความเสียหายต่อจิตใจ เนื่องจากบทนิยามดังกล่าวได้กำหนดให้รวมความเสียหายต่อจิตใจอย่างอื่นที่มีลักษณะทำนองเดียวกันด้วย โดยเหตุผลที่ผู้ร่างพระราชบัญญัตินี้ได้บัญญัติมาตรา 11 เกิดจากความต้องการที่จะช่วยมิให้ผู้บริโภคต้องเสียเปรียบผู้ประกอบการ และเพื่อคุ้มครองผู้บริโภคที่ได้รับความเสียหายจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยมากขึ้น ดังปรากฏในหมายเหตุท้ายร่างพระราชบัญญัตินี้⁴⁸ ซึ่งมานิตย์ จุมปา อธิบายว่า การบัญญัติเช่นนี้จะทำให้คำพิพากษาที่ไม่กำหนดค่าเสียหายต่อจิตใจที่เกิดจากความโศกเศร้าที่บุตรต้องตายต้อง “ถูกพิพากษากลับ” ทั้งหมด เพราะพระราชบัญญัตินี้ให้สิทธิอย่างชัดเจน⁴⁹

⁴⁷ พระราชบัญญัติความรับผิดชอบความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย พ.ศ. 2551

มาตรา 4 “ในพระราชบัญญัตินี้

“ความเสียหายต่อจิตใจ” หมายความว่า ความเจ็บปวด ความทุกข์ทรมาน ความหวาดกลัว ความวิตกกังวล ความเศร้าโศกเสียใจ ความอับอาย หรือความเสียหายต่อจิตใจอย่างอื่นที่มีลักษณะทำนองเดียวกัน

“ความเสียหาย” หมายความว่า ความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย ไม่ว่าจะเป็นความเสียหายต่อชีวิต ร่างกาย สุขภาพ อนามัย จิตใจ หรือทรัพย์สิน ทั้งนี้ ไม่รวมถึงความเสียหายต่อตัวสินค้าที่ไม่ปลอดภัยนั้น”

มาตรา 11 “นอกจากค่าสินไหมทดแทนเพื่อละเมิดตามที่กำหนดไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ศาลมีอำนาจกำหนดค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายตามหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้ด้วย

(1) ค่าเสียหายสำหรับความเสียหายต่อจิตใจอันเป็นผลเนื่องมาจากความเสียหายต่อร่างกาย สุขภาพ หรือ อนามัยของผู้เสียหาย และหากผู้เสียหายถึงแก่ความตาย สามปี ภริยา บุพการี หรือผู้สืบสันดานของบุคคลนั้นชอบที่จะได้รับค่าเสียหายสำหรับความเสียหายต่อจิตใจ”

⁴⁸ ดู สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, บันทึกสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาประกอบร่างพระราชบัญญัติความรับผิดชอบความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย พ.ศ., เรื่องเสร็จที่ 525/2550, สิงหาคม 2550: 10-11, อ้างถึงใน มานิตย์ จุมปา, คำอธิบายกฎหมายความรับผิดชอบความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554),: 157-158.

ในบันทึกร่างพระราชบัญญัติความรับผิดชอบความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัยฯ สรุปสาระสำคัญได้ว่า ทางคณะกรรมการเห็นว่าควรให้ศาลสามารถที่จะกำหนดค่าเสียหายต่อจิตใจได้ด้วย ทั้งนี้ เพราะว่า “ในทางปฏิบัติ” เมื่อพิจารณามาตรา 446 แล้ว ศาลไม่เคยกำหนดค่าเสียหายดังกล่าวให้แก่ผู้เสียหายเลย โดยยกเหตุผลว่า ไม่มีกฎหมายให้อำนาจที่จะเรียกค่าเสียหายดังกล่าวได้ ซึ่งส่งผลให้มาตราดังกล่าวขาดความศักดิ์สิทธิ์ในทางปฏิบัติ

⁴⁹ มานิตย์ จุมปา, คำอธิบายกฎหมายความรับผิดชอบความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย, (กรุงเทพฯ:

2.2 คำพิพากษาศาลฎีกา: ค่าเสียหายต่อจิตใจที่ไม่อาจเรียกร้องได้

ตลอดระยะเวลากว่า 60 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2499 ถึงพ.ศ. 2562 คำพิพากษาศาลฎีกาเท่าที่สามารถสืบค้นได้ต่างยืนยันว่า ค่าเสียหายต่อจิตใจที่เป็นเพียงอารมณ์ความโศกเศร้าของบิดามารดาที่ต้องสูญเสียบุตรจากการละเมิดของจำเลยเป็นค่าเสียหายเรียกร้องไม่ได้ เพราะไม่มีกฎหมายบัญญัติให้เรียกร้องได้ และคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1550/2518 และคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 7121/2560 ได้วินิจฉัยไว้โดยชัดแจ้งว่า ค่าเสียหายเช่นว่านี้ต้องอยู่ภายใต้บังคับมาตรา 443 ซึ่งมิได้บัญญัติให้บิดามารดาสามารถเรียกร้องค่าเสียหายต่อจิตใจ เพราะความชอกช้ำระกำใจได้⁵⁰ และมาตรา 446 แม้จะเปิดช่องให้เรียกร้องค่าเสียหายต่อจิตใจได้ แต่ต้องเป็นความเสียหายต่อร่างกาย อนามัย หรือเสรีภาพเท่านั้น ดังนั้น มาตราดังกล่าวจึงไม่เปิดช่องให้เรียกร้องค่าเสียหายต่อจิตใจประเภทนี้ได้เช่นกัน⁵¹ เหตุผลของคำพิพากษาที่จะกล่าวต่อไปนี้คงเป็นดังที่ กฤษณ์พร โสมณวัตร เคยกล่าวไว้ว่า ในทางกฎหมายแล้ว อารมณ์ความรู้สึกจะถูกให้ค่าก็ต่อเมื่อมีกฎหมายบัญญัติไว้โดยชัดแจ้งเท่านั้น⁵²

คำพิพากษาศาลฎีกาที่ยืนยันหลักข้างต้นปรากฏดังนี้ กล่าวคือ การที่จำเลยฆ่าบุตรของโจทก์ (มารดา) ตาย โจทก์ไม่สามารถเรียกร้องค่าเสียหายเพื่อความวิบวาทโศกโศกได้ เพราะไม่มีกฎหมายบัญญัติให้เรียกร้องได้⁵³ การที่จำเลยขับรถชนบุตรของโจทก์ตาย (บิดา) โจทก์ไม่อาจเรียกค่าสินไหมทดแทนได้ เพราะกรณีไม่ต้องด้วยลักษณะใดในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ได้⁵⁴ การที่จำเลยขับรถโดยสารถด้วยความประมาทเป็นเหตุให้บุตรของโจทก์ตายนั่น โจทก์ (บิดา) จะเรียกค่าสินไหมทดแทนเพราะความเศร้าโศกเสียใจและผิดหวังไม่ได้ เพราะประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มิได้บัญญัติไว้⁵⁵ มาตรา 443 ไม่ได้กำหนดให้โจทก์ (มารดา) สามารถเรียกค่าชอกช้ำ

สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554): 163.

⁵⁰ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1550/2518.

⁵¹ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 7121/2560.

⁵² กฤษณ์พร โสมณวัตร, “พิพาทกรรม: ระบอบกฎหมายแห่งความรู้สึกเดือดร้อนรำคาญของชนชั้นกลางไทย,” ใน *อารมณ์ความรู้สึกชนชั้นกลางไทยในคืนวันที่ยันแปร*, บรรณาธิการโดย สายชล สัตยานุรักษ์, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.), 2566), 114.

⁵³ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1742/2499.

⁵⁴ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 292/2502.

⁵⁵ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 477/2514.

ระกำใจจากการที่บุตรถูกจำเลยกระทำละเมิดและตายได้⁵⁶ การที่จำเลยซึ่งมีหน้าที่ปฐข้อความโทรเลขเพื่อส่งให้แก่ผู้รับได้ปฐข้อความมายังโจทก์ (บิดา) ผิดด้วยความประมาทเลินเล่อจากข้อความว่า “อ้อยถึงแก่งค้อยแล้ว” เป็น “อ้อยถึงแก่กรรมแล้ว” จนเป็นเหตุให้โจทก์ตกใจโศกเศร้าเสียใจ และได้รับความกระทบกระเทือนต่อจิตใจอย่างมากจนเจ็บป่วยและมีสุขภาพจิตไม่ปกตินั้น ไม่มีกฎหมายให้สิทธิโจทก์ที่จะเรียกร้องค่าเสียหายในส่วนนี้ได้ เพราะค่าเสียหายต่อจิตใจที่เป็นความโศกเศร้าเสียใจเป็นเพียงอารมณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อทราบข่าวร้าย⁵⁷ การที่จำเลยบันดาลโทสะฆ่าบุตรของผู้ร้อง (บิดา) ตาย ผู้ร้องไม่มีสิทธิเรียกร้องค่าเสียหายอันมิใช่เป็นตัวเงิน เพราะความโศกเศร้าเสียใจตามมาตรา 446 ได้ เพราะมาตราดังกล่าวไม่เปิดช่องให้สามารถเรียกร้องค่าเสียหายประเภทนี้ได้⁵⁸ ในคดีที่พนักงานอัยการเป็นโจทก์ ผู้ร้อง (มารดา) ยื่นคำร้องขอให้บังคับจำเลยชดเชยค่าสินไหมทดแทนหลายรายการจากการที่บุตรของตนถูกจำเลยทำร้ายตาย โดยในประเด็นค่าเสียหายต่อจิตใจนั้น ผู้ร้องเรียกร้องให้จำเลยชดเชยเป็นเงิน 350,000 บาท แต่ศาลวินิจฉัยว่า ผู้ร้องไม่มีสิทธิเรียกร้องค่าเสียหายต่อจิตใจ เพราะความโศกเศร้าเสียใจได้ เพราะไม่มีกฎหมายบัญญัติให้เรียกร้องได้⁵⁹

สิ่งที่น่าสนใจคือ เดิมที เคยมีคำพิพากษาศาลฎีกาฉบับหนึ่งที่วินิจฉัยให้เรียกค่าเสียหายนี้ได้⁶⁰ ได้แก่ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 946-947/2475 ซึ่งวินิจฉัยให้จำเลยทั้งสองร่วมกันใช้ค่าทำขวัญให้แก่โจทก์ (บิดามารดา) เป็นเงิน 2,000 บาท เพราะจำเลยที่ 1 ซึ่งเป็นแพทย์ได้สั่งให้จำเลยที่ 2 ซึ่งเป็นนักปฐษาทำการปฐษายสมยาเพื่อพยาธิให้แก่บุตรของโจทก์ที่แรงเกินขนาดจนบุตรโจทก์ตาย⁶¹

⁵⁶ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1550/2518.

⁵⁷ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 2816/2528.

⁵⁸ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 7121/2560.

⁵⁹ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 2271/2562.

⁶⁰ นวลพรรณ จ้าวสุวรรณ, “ค่าเสียหายทางศีลธรรม,” 38.

⁶¹ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 946-947/2475.

3. แนวคิดประวัติศาสตร์อารมณ์ความรู้สึกและพิพากษารมณ

นักประวัติศาสตร์เสนอว่า กระบวนการในการค้นหาอารมณ์ความรู้สึก (Emotions) สามารถกระทำผ่านแนวคิดประวัติศาสตร์อารมณ์ความรู้สึก⁶² ซึ่งเป็นแนวคิดที่ใช้เพื่อสำรวจอารมณ์ความรู้สึกของคนในสังคมในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะว่า คนในอดีตแสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึกอย่างไร มีอารมณ์รู้สึกอย่างไร และใช้อารมณ์ความรู้สึกอย่างไร เป็นต้น⁶³ แนวคิดประวัติศาสตร์อารมณ์ความรู้สึกจึงมีอารมณ์ความรู้สึก⁶⁴ เป็นวัตถุแห่งการศึกษา ซึ่งนักประวัติศาสตร์พยายามทำความเข้าใจและวิเคราะห์อารมณ์ความรู้สึก เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับอารมณ์ความรู้สึกในปัจจุบัน และเพิ่มเติมองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับอารมณ์ความรู้สึกในอดีต โดยร่องรอยที่เกี่ยวกับอารมณ์ความรู้สึกที่ถูกทิ้งไว้ ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของเอกสาร วัตถุที่ถูกสร้างขึ้น หรือผลงานศิลปะล้วนแต่จะเป็นประตูลู่ “โลกแห่งความรู้สึก” ที่จะฉายแสงให้เห็นถึงความเหมือนและความต่างในอารมณ์ความรู้สึกที่มีอยู่ในแต่ละยุคสมัย⁶⁵

⁶² Barbara H. Rosenwein and Riccardo Cristiani, *What is the History of Emotion?* (Cambridge, United Kingdom: Polity Press, 2018): 1.

⁶³ Katie Barclay, “The Practice and Ethics of the History of Emotions,” In *Sources for the History of Emotions: A Guide*, edited by Katie Barclay, Sharon Crozier-de Rosa, and Peter N. Stearns, (London and New York: Routledge, 2021), 26.

⁶⁴ ดูเพิ่มเติมใน ภาคิน นิมนานรวงศ์, “ปริทัศน์ประวัติศาสตร์อารมณ์ (Review on the History of Emotions),” *วารสารประวัติศาสตร์ ธรรมศาสตร์* 1, ฉ. 1 (2557): 123 และดูเพิ่มเติมใน Rob Boddice, *The History of Emotions*, (Manchester: Manchester University Press, 2018): 60.

เดิม อารมณ์ความรู้สึกเคยถูกมองว่าเป็นเรื่องไร้เหตุผล จนกระทั่งมี (หรือเป็นเรื่องที่อยู่ตรงข้ามกับเหตุผล) นักจิตวิทยาการรับรู้แอลงยืนยันทว่า ความเข้าใจดังกล่าวนั้นไม่ถูกต้อง เพราะอารมณ์ความรู้สึกเป็นเรื่องของเหตุผล เนื่องจากอารมณ์ความรู้สึกนั้นเกิดขึ้นจากการทำงานของจิตใจและร่างกายของมนุษย์ที่บุคคลคนหนึ่งจะแสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึกในบริบทหนึ่งบริบทใดได้ จิตใจและร่างกายของบุคคลดังกล่าวต้องผ่านกระบวนการแห่งการรับรู้และการตัดสินใจมาแล้ว

นอกจากนี้ Peter N. Stearns เองก็ได้ยืนยันว่า อารมณ์ความรู้สึกนั้นไม่ใช่เป็นสิ่งที่ไร้เหตุผล หากแต่อารมณ์ความรู้สึกมีความสัมพันธ์หรือมีความเชื่อมโยงกับกระบวนการรับรู้ของมนุษย์ที่มนุษย์จะทำการคิดและวิเคราะห์อารมณ์ของตัวเองในฐานะที่เป็นส่วนที่สำคัญของประสบการณ์ทางอารมณ์

⁶⁵ Thomas Dixon, *The History of Emotions: A Very Short Introduction*, (Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2023): 17-19.

นักคิดที่โดดเด่นในแวดวงนี้ได้แก่ หนึ่งใน Peter N. Stearns กับ Carol Z. Stearns สอง William Reddy และสาม Barbara Rosenwein ซึ่งในการค้นหาอารมณ์ความรู้สึกดังกล่าว บทความนี้ได้อาศัยมโนทัศน์ในการเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของ William Reddy ว่าด้วยพจนานุกรม (Emotive) ระเบียบอารมณ์ความรู้สึก (Emotional Regime) ความรู้สึกทุกข์ทรมานทางความรู้สึก (Emotional Suffering) และที่พักพิงทางอารมณ์ความรู้สึก (Emotional Refuge) และได้หยิบยืม “ทฤษฎีว่าด้วยพิพากษารมณ์” ของ ฤกษ์พร โสมณวัตร⁶⁶ มาใช้อธิบายด้วย

แนวคิดมาตรฐานทางอารมณ์⁶⁷ เกิดจากการที่ Stearns กับ Stearns ได้ตระหนักว่า อารมณ์ความรู้สึกของคนในสังคมเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ซึ่งสัญชาตญาณของ นักเขียนประวัติศาสตร์ (Historiographical intuition) ได้ทำให้พวกเขาคาดเดาว่า ปัจจัยทางสังคม และวัฒนธรรมมีอิทธิพลต่อความเปลี่ยนแปลงในอารมณ์ความรู้สึกของคนในสังคม และการเข้ามา กำหนดว่า คนในสังคมจะแสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึกได้อย่างไร⁶⁸ จนในที่สุด Stearns กับ Stearns ก็ได้เสนอมโนทัศน์ดังกล่าวในบทความเรื่อง *Emotionology: Clarifying the History of Emotions and Emotional Standards* (1985)⁶⁹ โดยยืนยันว่า มาตรฐานทางอารมณ์ คือ “ทัศนคติหรือมาตรฐานที่สังคมหรือกลุ่มที่ระบุได้ภายในสังคมนั้น ๆ ยึดมั่นเกี่ยวกับอารมณ์ขึ้น พื้นฐานและการแสดงออกทางอารมณ์ที่เหมาะสม”⁷⁰ รวมตลอดถึงเป็นสิ่งที่บ่งบอกว่า สถาบันทาง

⁶⁶ ฤกษ์พร โสมณวัตร, “พิพากษารมณ์: ระเบียบกฎหมายแห่งความรู้สึกเดือดร้อนรำคาญของชนชั้นกลาง ไทย,” ใน *อารมณ์ความรู้สึกชนชั้นกลางไทยในศตวรรษที่ผ่านแล้ว*, บรรณาธิการโดย สายชล สัตยานุรักษ์, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.), 2566), 110-149.

ฤกษ์พร โสมณวัตร เป็นนักวิจัยคนสำคัญที่บุกเบิกวิธีวิทยาแบบกฎหมายกับประวัติศาสตร์อารมณ์ความรู้สึก ในประเทศไทย ซึ่งได้ใช้แนวคิดว่าด้วยมาตรฐานทางอารมณ์ (Emotionology) ของ Stearns กับ Stearns เป็นหลัก (และมี การใช้แนวคิดของ Reddy ด้วย)

⁶⁷ ดู สิงห์ สุวรรณกิจ, “สัมมนาประวัติศาสตร์อารมณ์ความรู้สึกและผัสสาการ,” (เอกสารประกอบการสอน รายวิชา 004722 ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2565), 17.

สิงห์ สุวรรณกิจ เรียกแนวคิดมาตรฐานทางอารมณ์ว่า “อารมณ์วิทยา”

⁶⁸ Rob Boddice, *The History of Emotions* (Manchester: Manchester University Press, 2018); 59.

⁶⁹ Peter N. Stearns and Carol Z. Stearns, “Emotionology: Clarifying the History of Emotions and Emotional Standards,” *The American Historical Review* 90, no. 4 (1985): 813-836.

⁷⁰ ภาคิน นิมนานรงค์, “ปริทัศน์ประวัติศาสตร์อารมณ์ (Review on the History of Emotions),” *วารสาร ประวัติศาสตร์ ธรรมศาสตร์* 1, ฉ. 1 (2557): 126.

สังคมต่าง ๆ ครุ่นคิดและสนับสนุนหรือผลักดันมาตรฐานเช่นว่านี้ในพฤติกรรมของมนุษย์อย่างไร โดยทุกสังคมจะมีมาตรฐานทางอารมณ์ (ที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละสังคม) อยู่ ซึ่งมาตรฐานเช่นว่านี้จะเปลี่ยนแปลงไปเมื่อเวลาผ่านไป และการค้นพบความเปลี่ยนแปลงเช่นว่านี้ ถือว่าเป็นสิ่งที่ล้ำค่า เพราะมันเปิดเผยให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของสังคม⁷¹

อนึ่ง บทความนี้ ผู้เขียนต้องการที่จะเชื่อมโยงระบอบอารมณ์ความรู้สึกเข้ากับแนวคิดเรื่องความรู้สึกทุกขทนทางความรู้สึกและที่พักพิงทางอารมณ์ความรู้สึกของ Reddy ผู้เขียนจึงมีความจำเป็นที่จะต้องใช้แนวคิดของ Reddy แล้วเลือกที่จะไม่ใช้แนวคิดของ Stearns กับ Stearns⁷² นอกจากนี้ แนวคิดความรู้สึกทุกขทนทางความรู้สึกและที่พักพิงทางอารมณ์ความรู้สึกนี้ยังมีความสัมพันธ์กับแนวคิดพิพากษารมณ์ของ กฤษณ์พชร โสมณวัตร อีกด้วย เพราะผู้เขียนต้องการที่จะแสดงให้เห็นว่า การที่ศาลเปลี่ยนเรื่องอารมณ์ความรู้สึกให้กลายเป็นเรื่องของกฎหมายโดยแท้ ได้มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดความรู้สึกทุกขทนทางความรู้สึกและนำไปสู่การค้นหาที่พักพิงทางอารมณ์ความรู้สึก

3.1 พจนานุกรมและระบอบอารมณ์ความรู้สึก (Emotive and Emotional Regime): บทนิยาม แนวคิด และผลของระบอบอารมณ์ความรู้สึก

ทฤษฎีพจนานุกรมของ Reddy ได้รับอิทธิพลมาจากทฤษฎีวัจนกรรม (Speech Act Theory) ของ John Langshaw Austin ที่เขียนงานเรื่อง *How to Do Things With Words* (1975) โดย Reddy มองว่า ถ้อยแถลงเกี่ยวกับอารมณ์ความรู้สึกของผู้พูดนั้นไม่ได้จำกัดไว้แต่เพียงที่ Austin ได้เสนอไว้เท่านั้น⁷³ เพราะสำหรับ Austin แล้ว ถ้อยแถลงที่มนุษย์พูดหรือแสดงนั้น จะประกอบไปด้วยสองประเภทเท่านั้น ได้แก่ หนึ่ง การพรรณนา (Constative/Descriptive

⁷¹ Stearns and Stearns, "Emotionology," 813-814.

⁷² **ข้อสังเกต** คำอธิบายเกี่ยวกับมาตรฐานทางอารมณ์นี้ ผู้เขียนมีความประสงค์ที่จะฉายให้เห็นพอสังเขปถึงความแตกต่างกับแนวคิดของ Reddy และเพื่อแสดงเหตุผลที่ผู้เขียนจะไม่เลือกของ Stearns กับ Stearns มาใช้ ทั้งนี้ แม้แนวคิดของ Stearns กับ Stearns จะมีความชัดเจนมากกว่าของ Reddy เมื่อนำมาใช้ในการทำค้นหามาตรฐานทางอารมณ์ในสังคม เพราะหากผู้ศึกษาพิจารณาว่าตลัทธิแห่งการศึกษาเพียงอันเดียว เช่น คำพิพากษาศาลฎีกา การใช้แนวคิดของ Stearns กับ Stearns จะทำให้เห็นถึงอารมณ์ความรู้สึกเดียว โดยปราศจากข้อโต้แย้งอื่น ๆ เช่น ยังมีความรู้สึกอื่น ๆ นอกเหนือจากที่ปรากฏในคำพิพากษานั้น ๆ และสามารถทำให้ผู้ศึกษาสามารถเห็นถึงมาตรฐานทางอารมณ์ของคนในสังคมได้

⁷³ William M. Reddy, *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*, (Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press, 2004); 97-99.

Utterance) ที่เป็นเพียงการพูดเพื่อจะบอกว่า อะไรเป็นยังไงเท่านั้น และสอง การพูดในฐานะที่เป็น การกระทำหรือการแสดง (Performance Utterance) ดังนั้น การพูดทุกครั้งจึงเป็นทั้งการ พรณณาและการกระทำ⁷⁴

Reddy ได้ดัดแปลงทฤษฎีนี้จนกำเนิดเป็นแนวคิดพจนานามณ์ที่เป็นถ้อยแถลงเกี่ยวกับ อารมณ์ความรู้สึกอย่างหนึ่ง⁷⁵ ซึ่งตั้งอยู่บนฐานคิดหลังโครงสร้างนิยม (Post-structuralism) ที่เกี่ยวกับภาษา โดย Reddy เห็นว่า อารมณ์ความรู้สึกไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของการรายงานอารมณ์ ความรู้สึกเท่านั้น หากแต่เป็นความพยายามของผู้พูดที่จะเสนอการตีความบางสิ่งบางอย่าง (อารมณ์) ที่คนอื่นมองไม่เห็น⁷⁶ ดังนั้น เวลาที่ผู้พูดกำลังกล่าวอ้างว่า ตนกำลังรู้สึกอย่างไรอยู่ สาม ลักษณะดังต่อไปนี้จะปรากฏอยู่อย่างเสมอ และประกอบสร้างเป็น “พจนานามณ์” จนอาจเรียกได้ว่า “อารมณ์ความรู้สึกที่แสดงออกไปล้วนเป็นพจนานามณ์ทั้งสิ้น”⁷⁷ โดยสามลักษณะดังกล่าวอธิบายได้ ดังนี้⁷⁸

หนึ่ง มีลักษณะเป็นการพรรณนา (Descriptive/Constative Appearance) เพื่อสะท้อน สภาวะทางอารมณ์ของผู้กล่าวอ้าง เช่น การพูดว่า “ฉันเศร้า”

สอง มีลักษณะที่การแสดงเจตนาจะสัมพันธ์กับบริบทหนึ่ง ๆ (Relational Intent) กล่าวคือ Reddy อธิบายว่า อารมณ์ความรู้สึกของคนในชีวิตประจำวันจะเกิดขึ้นในฐานะที่เป็นส่วน หนึ่งของบริบท ความสัมพันธ์ หรือการกระทำที่มุ่งหมายจะกระทำเสมอ ดังนั้น เวลาที่กล่าวอ้างว่า รู้สึกอย่างไรอยู่ พวกเขาอาจมีวัตถุประสงค์บางอย่าง เช่น เพื่อต่อรอง ปฏิเสธ ริเริ่มแผนการ ฯลฯ เช่น การพูดว่า “ฉันกลัวคุณ” ผู้พูดอาจต้องการปฏิเสธที่จะทำงานร่วมกับคนนั้น และ

⁷⁴ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, *ภาษากับการเมือง/ความเป็นการเมือง*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา, กรกฎาคม 2556), 35.

⁷⁵ Thomas Dodman, “Theories and Methods in the History of Emotions,” In *Sources for the History of Emotions: A Guide*, edited by Katie Barclay, Sharon Crozier-de Rosa, and Peter N. Stearns, (London and New York: Routledge, 2021), 20.

⁷⁶ William M. Reddy, “Against Constructionism: The Historical Ethnography of Emotions,” *Current Anthropology* 38, no. 3 (1997): 331.

⁷⁷ Rosenwein and Cristiani, *What is the History of Emotion?*, 35.

⁷⁸ Reddy, *The Navigation of Feeling*, 100-103.

สาม มีลักษณะที่ทำให้ผู้พูดต้องสำรวจตัวเอง โดย Reddy อธิบายว่า อารมณ์ความรู้สึกที่กำลังรู้สึกอยู่นั้นซับซ้อนเกินกว่าที่จะสามารถแปลออกมาเป็นคำพูดได้ทั้งหมด กล่าวคือ ผู้พูดไม่สามารถถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของตัวเองด้วยภาษาได้ทั้งหมด ซึ่งถือเป็นข้อจำกัดและเป็นความล้มเหลวของภาษาอย่างหนึ่ง โดยความล้มเหลวนี้ Rosenwein อธิบายว่า จุดเริ่มต้นของอารมณ์ความรู้สึกจะเกิดก็ต่อเมื่อมีการตั้งชื่อให้กับอารมณ์ความรู้สึกนั้น ๆ คำศัพท์ที่เป็นภาพสะท้อนของอารมณ์ความรู้สึกจึงเป็นสิ่งที่สำคัญ เพราะจะทำให้คนในสังคมเข้าใจ สามารถแสดงออก และรับรู้ถึงอารมณ์ความรู้สึกนั้น ๆ ได้ง่าย เช่น เมื่อถูกถามว่า อารมณ์ความรู้สึกใดถูกแสดงออกมาจากบทเพลง ๆ หนึ่งที่กำลังฟังอยู่ ผู้ถูกถามจะพบว่า พวกเขาจะต้องค้นหาคำศัพท์ที่สะท้อนอารมณ์ความรู้สึก ซึ่งในบทเพลงหนึ่งนั้นมีมากกว่าหนึ่งอารมณ์ความรู้สึก ซึ่งมนุษย์ไม่สามารถที่จะเปลี่ยนอารมณ์ความรู้สึกทั้งหมดที่รู้สึกอยู่นั้นเป็น “คำพูด” ได้ อีกทั้ง ก็ไม่มีคำศัพท์ใดที่สามารถอธิบายอารมณ์ความรู้สึกทั้งหมดได้เช่นกัน⁷⁹

ตามนัยข้างต้นนี้ Barclay จึงเสนอว่า สำหรับ Reddy แล้ว ภาษาจึงไม่ใช่เป็นเพียง “ฉลาก” ที่จะสามารถติดปะกับประสบการณ์ทางอารมณ์ได้ เพราะภาษาไม่สามารถเป็นภาพแทนของอารมณ์ความรู้สึกได้ทั้งหมด⁸⁰

ข้อจำกัดและความล้มเหลวนี้นี้มาจากการที่แต่ละอารมณ์ความรู้สึกมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว และก็มีมากกว่าอารมณ์ขั้นพื้นฐาน (Basic emotions)⁸¹ ที่สามารถเข้าใจได้ชัดเจน ดังนั้น การ

⁷⁹ Barbara H. Rosenwein, *Generations of Feeling: A History of Emotions, 600-1700* (Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press, 2016),: 4.

⁸⁰ Katie Barclay, *The History of Emotions: A Student Guide to Methods and Sources* (United Kingdom: Red Globe Press, 2020), 73.

⁸¹ ดู Barbara H. Rosenwein, “Problems and Methods in the History of Emotions,” *Passion in Context: Journal of the History and Philosophy of Emotion* 1 (2010): 2 และดู Rob Boddice, *The History of Emotions*, (Manchester: Manchester University Press, 2018),: 114.

สำหรับอารมณ์ขั้นพื้นฐานนั้น เริ่มมาจากการที่ Paul Ekman กับ Wallace Friesen ได้ร่วมกันตั้งข้อสมมุติฐานว่า ลักษณะใบหน้าที่มนุษย์แสดงออกมีความเกี่ยวข้องกับอารมณ์ความรู้สึกบางอย่าง โดยพวกเขาได้ทำการศึกษารูปภาพของหน้าตาคนมากมายแล้วนำมาเปรียบเทียบกัน ผลวิจัยปรากฏว่า มนุษย์จะแสดงออกซึ่งหกอารมณ์ความรู้สึกดังต่อไปนี้ทางใบหน้า ได้แก่ ความสุข (Happiness) ความโศกเศร้า (Sadness) ความขยะแขยง (Disgust) ความตกใจ (Surprise) ความโกรธ (Anger) และความกลัว (Fear) ด้วยเหตุนี้ สำหรับพวกเขา หกอารมณ์ความรู้สึกนี้จึงเป็นอารมณ์ขั้นพื้นฐานที่มีอยู่ทั่วไปหรือสามารถพบเห็นได้โดยทั่วไปในมนุษย์ ซึ่งแม้จะมีการยืนยันว่า นับตั้งแต่ที่ Ekman กับ Friesen ได้เสนออารมณ์พื้นฐานของ

พยายามอธิบายอารมณ์ความรู้สึกด้วยการพูดเพียงไม่กี่ถ้อยคำจึงเป็นความพยายามที่ยากจะสำเร็จได้หรือแทบจะเป็นไปไม่ได้ ซึ่ง Reddy ได้ยกตัวอย่างว่า หลังจากที่ผู้พูดกล่าวอ้างอารมณ์ความรู้สึกใด ๆ พวกเขาจะเริ่มถามกับตัวเองต่อไปว่า พวกเขายังรู้สึกเช่นนั้นจริง ๆ หรือไม่ หรือไม่ได้รู้สึกอะไรแล้ว หรือพวกเขาควรทำให้ความรู้สึกนั้นเข้มข้นขึ้นหรือเจือจางลง โดยกระบวนการนี้เรียกว่า “การสำรวจตัวเอง” ซึ่งลักษณะนี้ทำให้พจนานรมณ์มีลักษณะพิเศษ และมีความคล้ายคลึงกับถ้อยแถลงที่เป็นการกระทำ เพราะการสำรวจตัวเองนี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในบางสิ่งบางอย่างในตัวผู้พูดเอง (เช่น อาจมีการเปลี่ยนแปลงอารมณ์ความรู้สึกของตัวเองหลังจากการสำรวจตัวเอง)⁸² หรือตัวคนที่ผู้พูดกำลังพูดถึงอยู่⁸³

ดังนั้น Rosenwein จึงยืนยันว่า พจนานรมณ์ของ Reddy นั้น เปรียบเสมือนกับภาพสะท้อนของกระบวนการ “ร่าง” อารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ ที่มนุษย์รู้สึก และยังเป็นภาพสะท้อนความพยายามของพวกเขาในการแสดงอารมณ์ความรู้สึกที่รู้สึกเพื่อให้ออกมาให้ตรงที่สุด⁸⁴

ถ้าพิจารณาจากที่ สิงห์ สุวรรณกิจ อธิบายไว้ จะทำให้เข้าใจได้ชัดเจนและง่ายขึ้นว่า เมื่อมีการกล่าวอ้างอารมณ์ความรู้สึก (Emotion claim) หรือการแสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึกด้วยถ้อยคำพูด (Emotional utterance)⁸⁵ เป็นต้นว่า “ฉันกำลังเสียใจ” สิ่งที่จะเกิดขึ้นคือ การจัดการกับอารมณ์นั้นด้วยการที่ผู้กล่าวอ้างจะพิจารณาว่า “ตนรู้สึกเช่นนั้นจริง ๆ หรือไม่” ซึ่งบางครั้งก็ “ใช่” (ผู้กล่าวอ้างรู้สึกตามที่กล่าวอ้าง) แต่บางครั้งก็ “ไม่ใช่” (ผู้กล่าวอ้างไม่ได้รู้สึกตามที่กล่าวอ้าง) กระบวนการนี้เรียกว่า “การจัดการกับตัวเอง” (Self-management) ซึ่งหากผู้กล่าวอ้างไม่ได้รู้สึกเช่นนั้น สิ่งนี้จะนำไปสู่ความล้มเหลวในการแสดงอารมณ์ความรู้สึก และจะกระตุ้นให้เกิดกระบวนการ “สำรวจตัวเอง” (Self-exploration) ซึ่งจะเป็นขั้นตอนที่ทำให้พวกเขาค้นพบอารมณ์ความรู้สึกอื่น ๆ ที่ถึงขนาดที่ “ตัวเขา” เองก็ไม่คาดคิดที่กำลังรู้สึกอยู่ กระบวนการทั้งหมดนี้จึงเรียกว่า “การท่องสมุทรแห่งความรู้สึก” (The Navigation of Feeling) ซึ่งการท่องสมุทรแห่ง

มนุษย์มานั้นก็อาจมีอารมณ์พื้นฐานอื่น ๆ อีกก็ได้ แต่ก็ต้องถือว่า หกอารมณ์ความรู้สึกนี้เป็นที่ยอมรับโดยสากล

⁸² Reddy, *The Navigation of Feeling*, 111.

⁸³ Tania M. Colwell, “Emotives and Emotional Regimes,” In *Early Modern Emotions: An Introduction*, edited by Susan Broomhall, (London and New York: Routledge, 2017), 7.

⁸⁴ Rosenwein, *Generations of Feeling*, 4.

⁸⁵ Reddy, *The Navigation of Feeling*, 99.

ความรู้สึกนี้สะท้อนถึงลักษณะพิเศษของอารมณ์ความรู้สึกที่ผันแปรได้ตลอดเวลา รวมถึงความคาดหวังของผู้กล่าวอ้างอารมณ์ความรู้สึกว่า อารมณ์ความรู้สึกที่แสดงออกไปจะตรงกับที่ตนกำลังรู้สึกจริง ๆ⁸⁶

ดังนั้น พจนานุกรมจึงเป็นรูปแบบหนึ่งของการแสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึกที่เป็นการอธิบายอารมณ์ความรู้สึกในลักษณะที่เป็นการพรรณนา และในขณะเดียวกัน ก็เป็นภาษาของการกระทำที่กระตุ้นให้เกิด “กระบวนการสำรวจตัวเองแบบปลายเปิด” (Open-ended self-exploratory process) เพราะพวกเขาจะเริ่มสำรวจอารมณ์ความรู้สึกตัวเองอย่างไม่จำกัด โดยจะทำให้ผู้พูดตั้งคำถามกับตนเองว่า ความรู้สึกที่รู้สึกอยู่เป็นความรู้สึกที่ครอบงำพวกเขาอยู่หรือไม่ การแสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึกจึงเป็นการพูดที่เป็นการกระทำ เพราะเป็นการพูดเพื่อเปลี่ยนแปลงอะไรบางอย่าง⁸⁷

Reddy เสนอว่า ในแต่ละสังคมหรือชุมชน (ไม่ว่าจะเล็กหรือใหญ่) จะมี “สไตล์ของอารมณ์ความรู้สึก”⁸⁸ (Emotional Styles) ของตัวเองที่กำหนดว่า อารมณ์ความรู้สึกใดตามธรรมเนียมประเพณีสามารถแสดงออกมาได้ ซึ่งสังคมหรือชุมชนนั้น ๆ จะพยายามควบคุมการแสดงออกซึ่งอารมณ์ดังกล่าวผ่านพิธีกรรม คำสอน คำสวด คำสาบาน ฯลฯ ซึ่งเมื่อไหร่ก็ตามที่สไตล์ของอารมณ์ความรู้สึกมีบทลงโทษ (ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นทางการ) เช่น การถูกนินทา การถูกกีดกัน ออกจากกลุ่ม การถูกลดขั้นของตำแหน่ง ฯลฯ และปัจเจกบุคคลเชื่อว่า ตนต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์นั้น เมื่อนั้น สไตล์ของอารมณ์ความรู้สึกจะกลายเป็นระบอบอารมณ์ความรู้สึก^{89 90} ระบอบอารมณ์ความรู้สึกจึงเป็นรูปแบบของอำนาจหนึ่งที่ยกย่องพฤติกรรมของมนุษย์ที่อธิบายบรรทัดฐานของ

⁸⁶ สิงห์ สุวรรณกิจ, “สัมมนาประวัติศาสตร์อารมณ์ความรู้สึกและผัสสาการ,” (เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 004722 ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2565), 77-79.

⁸⁷ Jan Plamper, *The History of Emotions: An Introduction*, edited by Ute Frevert and Thomas Dixon, trans. Keith Tribe, (Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2015), 304.

⁸⁸ ดู Rob Boddice, *The History of Emotions* (Manchester: Manchester University Press, 2018), 60.

มีข้อสังเกตว่า คำว่า “มาตรฐานทางอารมณ์” ของ Stearns กับ Stearns ที่ผู้เขียนกล่าวข้างต้นเป็นคำศัพท์ที่อาจใช้สลับไปมากับคำว่า “สไตล์ของอารมณ์ความรู้สึก” ของ Reddy ได้

⁸⁹ Jan Plamper et al., “The History of Emotions: An Interview with William Reddy, Barbara Rosenwein, and Peter Stearns,” *History and Theory* 49, no. 2 (2010): 243.

⁹⁰ สิงห์ สุวรรณกิจ, “สัมมนาประวัติศาสตร์อารมณ์ความรู้สึกและผัสสาการ,” 79-80.

สังคมเกี่ยวกับอารมณ์ความรู้สึก⁹¹ เพราะเป็นชุดอารมณ์ความรู้สึก ขนบธรรมเนียมประเพณี และ พฤติกรรมที่เป็นบรรทัดฐานหรือที่ได้รับการยอมรับ⁹²

ระบอบอารมณ์ความรู้สึกมีความคล้ายคลึงกับชุมชนทางอารมณ์ความรู้สึก⁹³ (Emotional communities) ของ Rosenwein เพียงแต่ว่า Reddy เน้นย้ำความสำคัญของการ ทำงานของอำนาจมากกว่า เพราะ “กฎเกณฑ์ที่เป็นบรรทัดฐานที่เกี่ยวกับการแสดงออกหรือ ตอบสนองต่ออารมณ์ความรู้สึกกลายเป็นส่วนหนึ่งของ “การเมืองในชีวิต” (Political life)” กล่าวคือ รัฐหรือสถาบันทางสังคมอื่น ๆ เช่น ศาสนจักรหรือครอบครัวนั้นได้เข้ามามีส่วนสำคัญใน ชีวิต โดยองค์กรเหล่านี้มีความคาดหวังอย่างสูงต่อการที่คนในสังคมจะเคารพกฎเกณฑ์ที่เป็น บรรทัดฐานเช่นว่านั้น และยังได้กำหนดบทลงโทษในกรณีผู้ที่ไม่แสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึกให้ สอดคล้องกับกฎเกณฑ์นั้นไว้ด้วย เช่น การไม่เสียใจกับการตายของบิดาย่อมทำให้ผู้นั้นถูกขับไล่จาก ครอบครัว สิ่งนี้จึงทำให้คนในสังคมพยายามประพฤติตนให้สอดคล้องกับบรรทัดฐาน เพื่อที่จะ ได้ไม่ต้องถูกลงโทษ โดยคนที่ไม่สามารถปฏิบัติตนให้เป็นไปตามบรรทัดฐานได้ย่อมนำไปสู่การ เกิดขึ้นของความรู้สึกทุกข์ทรมานทางความรู้สึกและนำไปสู่การค้นหาที่พิกังหาทางอารมณ์ความรู้สึก⁹⁴

⁹¹ Barclay, *The History of Emotions*, 73.

⁹² Reddy, *The Navigation of Feeling*, 129.

⁹³ ดู Barbara H. Rosenwein, “Worrying about Emotions in History,” *The American Historical Review* 107, no. 3 (2002): 842 และดู Barbara H. Rosenwein, *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, (Ithaca and London: Cornell University Press, 2006),: 2, 24.

Rosenwein เสนอแนวคิดชุมชนทางอารมณ์ความรู้สึกที่มองว่า มนุษย์เคยอาศัยอยู่และกำลังอาศัยอยู่ในชุมชน ทางอารมณ์ความรู้สึกที่ถือเสมือนว่าเป็นชุมชนทางสังคมอย่างหนึ่ง โดยจุดเด่นของแนวคิดนี้อยู่ตรงที่มนุษย์สามารถโยกย้าย จากชุมชนทางอารมณ์ความรู้สึกหนึ่งไปยังอีกชุมชนทางอารมณ์ความรู้สึกหนึ่งได้ พร้อมกับปรับเปลี่ยนและปรับตัวให้ เข้าหรือสอดคล้องกับชุมชนทางอารมณ์ความรู้สึกนั้น ๆ ได้ เพราะแต่ละชุมชนรวมถึงคนในชุมชนนั้น ๆ จะนิยามและกำหนด ว่า สิ่งใดควรให้คำหรือเป็นอันตรายต่อชุมชนนั้น ๆ ไว้ เช่น “การกำหนดว่าการแสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึกใดที่ชุมชน รวมถึงคนในชุมชนนั้นคาดหวัง ส่งเสริม อดทนอดกลั้น และตำหนิ” เป็นต้น

ดังนั้น ชุมชนทางอารมณ์ความรู้สึกจึงอาจถือได้ว่าเป็นชุมชนที่คนในชุมชนนั้น ๆ จะปฏิบัติตามบรรทัดฐานของ การแสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึกในชุมชนนั้น และเป็นชุมชนที่คนในชุมชนนั้นมีค่านิยม เป้าหมาย และความสนใจร่วมกัน และให้การยอมรับร่วมต่อการแสดงออกซึ่งบางสิ่งบางอย่าง

⁹⁴ Barclay, *The History of Emotions*, 75.

Reddy อธิบายว่า ระบอบอารมณ์ความรู้สึกที่เข้มงวดเกินไปจากความต้องการที่จะควบคุมและกำกับพจนารมณ์ให้เป็นไปตามมาตรฐานทางอารมณ์ความรู้สึกของสังคมจนทำให้คนไม่อาจแสดงออกซึ่งพจนารมณ์ที่ต้องการได้นั้น ทำให้พวกเขาเกิด “ความรู้สึกทุกข์ทรมานทางความรู้สึก” และทำให้พวกเขาต้องค้นหาที่พึ่งพิงอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ในระบอบนั้น เพื่อทำให้ตนเองผ่อนคลายจากการถูกกดทับนั้น ซึ่งที่พึ่งพิงนั้น เรียกว่า “ที่พึ่งพิงทางอารมณ์ความรู้สึก” ซึ่งเป็น “ความสัมพันธ์พิธีกรรม หรือองค์กรใด ๆ ไม่ว่าทางการหรือไม่ก็ตาม ที่ให้พื้นที่ปลอดภัยในการปลดปล่อยตนเองจากมาตรฐานทางอารมณ์ความรู้สึกหลัก และอนุญาตให้มีการผ่อนคลายจากการที่ต้องพยายามให้มีอารมณ์ความรู้สึกไปตามมาตรฐานทางอารมณ์ความรู้สึกนั้น”⁹⁵

พื้นที่นี้จะเป็นพื้นที่ที่อนุญาตให้พวกเขาสามารถแสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึกที่ไม่เป็นบรรทัดฐานได้โดยปราศจากบทลงโทษ เช่น การที่บุคคลคนหนึ่งมี “อารมณ์ความรู้สึกโกรธ” การทำร้ายคนที่ทำให้ตนโกรธยอมเป็นการปฏิบัติตอบสนองทางอารมณ์ที่พึงจะคาดหมายได้ ในทางกลับกัน การที่ผู้หนึ่ง “ไม่ยอมเจ็บมือ” จึงเลือกที่จะไม่ทำร้าย การตอบสนองเช่นนี้ย่อมไม่เป็นไปตามบรรทัดฐานของอารมณ์ความรู้สึกโกรธนั้น เพราะเป็นปฏิบัติตอบสนองทางอารมณ์ที่ไม่เป็นไปตามปกติ และจะทำให้ผู้กระทำรู้สึกไม่พอใจกับปฏิบัติตอบสนองทางอารมณ์ที่เป็นบรรทัดฐาน (คือ “การทำร้าย”) ความไม่พอใจนี้ เรียกว่า “ความรู้สึกทุกข์ทรมานทางความรู้สึก” และจะทำให้ผู้หนึ่งพยายามค้นหา “ที่พึ่งพิงทางอารมณ์ความรู้สึก” ที่ผู้หนึ่งสามารถแสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึกที่ไม่เป็นไปตามบรรทัดฐานทางอารมณ์ความรู้สึกของสังคมได้ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการเข้าไปอยู่กับบุคคลที่มีความรู้สึกทำนองกับผู้หนึ่ง⁹⁶

ในการค้นหาระบอบอารมณ์ความรู้สึก Barclay เสนอว่า ให้เริ่มจากการค้นหาคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ความรู้สึกก่อน เพื่อให้เห็นว่า อารมณ์ความรู้สึกนั้น ๆ ถูกแสดงออกโดยอาการปฏิกิริยาและการกระทำอย่างไร เกิดขึ้นในที่ใด สังคมให้คุณค่าหรือไม่ให้คุณค่าอารมณ์ความรู้สึกนั้นอย่างไร และผลของการไม่ปฏิบัติตามเป็นอย่างไร ในกรณีนี้ จึงให้ถืออารมณ์ความรู้สึกเป็นพจนารมณ์ได้ เพราะพจนารมณ์มีลักษณะเป็นสิ่งที่คนกำลังค้นหาความรู้สึกของพวกเขาเอง

⁹⁵ สิงห์ สุวรรณกิจ, “สัมมนาประวัติศาสตร์อารมณ์ความรู้สึกและผัสสาการ,” 81.

⁹⁶ Barclay, *The History of Emotions*, 74-75.

หลังจากนั้น ให้กำหนดขอบเขตที่จะทำการศึกษา และค้นหาอารมณ์ความรู้สึกในขอบเขตนั้น และตั้งคำถามว่า บุคคลใดเป็นตัวละครที่ทำให้เกิดอารมณ์นั้น และเป็นไปเพื่อกลุ่มเป้าหมายใด⁹⁷

3.2 ทฤษฎีพิพากษารมณ์ (Judicialization of Emotion)

กฤษฎีพร โสมณวัตร เขียนบทความเรื่อง *พิพากษารมณ์: ระบอบกฎหมายแห่งความรู้สึกเดือดร้อนรำคาญของชนชั้นกลางไทย* ซึ่งเป็นบทความที่ใช้วิธีหาแบบกฎหมายกับประวัติศาสตร์อารมณ์ความรู้สึกในการมองระบบกฎหมายเป็นระบอบอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ที่ทำหน้าที่ควบคุมอารมณ์ความรู้สึกของพวกเขาให้อยู่ภายใต้อำนาจของกฎหมายที่มีความผันเปลี่ยนไปตามสภาพของเศรษฐกิจและการเมือง เช่น การสร้างมาตรฐานทางอารมณ์ โดยในแต่ละยุคสมัย มิติการใช้กฎหมายเพื่อคุ้มครองอารมณ์เดือดร้อนรำคาญที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของคนชนชั้นกลางมีความแตกต่างกันออกไปตามเงื่อนไขของสภาพสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ทั้งกฎหมายยังเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้คนชนชั้นกลางต้องพบเจอกับปัญหาและความทุกข์ยากตลอดมา เพราะกฎหมายไม่อาจจัดการความรู้สึกแค้น ๆ ให้พวกเขาได้⁹⁸ โดย “พิพากษารมณ์” เป็น “กระบวนการที่ศาลได้เข้ามาส่วนในการตัดสินใจให้คุณให้โทษทางอารมณ์ โดยเปลี่ยนเรื่องอารมณ์ให้กลายเป็นเรื่องของกฎหมายโดยแท้”⁹⁹

บทความดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นถึงความล้มเหลวของระบบกฎหมายในการคุ้มครองอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ เพราะศาลมักจะมองว่า ความรู้สึกเดือดร้อนรำคาญเป็นปัญหาเชิงทรัพย์สิน (เป็นเรื่องปัจเจก) ไม่ได้เป็นปัญหาในเชิงเศรษฐกิจและการเมือง (ไม่ได้เป็นเรื่องประโยชน์สาธารณะ) ซึ่งไม่ถูกต้อง เพราะเมื่อนำแนวคิดประวัติศาสตร์อารมณ์ความรู้สึกมาพิจารณาประกอบแล้ว จะพบว่า เรื่องอารมณ์ความรู้สึก (ความเดือดร้อนรำคาญ) แท้จริงเป็นเรื่องสาธารณะ เพราะอารมณ์ความรู้สึกของคนในสังคมจะยึดติดและผันแปรไปตามความเปลี่ยนแปลงของสภาพของสังคม สิ่งแวดล้อม และแนวทางการดำเนินชีวิต¹⁰⁰ ซึ่งแม้ว่าภายหลังจะมีการ

⁹⁷ Ibid., 77-78.

⁹⁸ กฤษฎีพร โสมณวัตร, “พิพากษารมณ์,” 110.

⁹⁹ กฤษฎีพร โสมณวัตร และ สายชล สัตยานุรักษ์, “พิพากษารมณ์: ระบอบกฎหมายแห่งความรู้สึกเดือดร้อนรำคาญของชนชั้นกลางไทย,” (หนังสือประมวลบทความในการประชุมวิชาการนิติสังคมศาสตร์ระดับชาติ หัวข้อ “จินตนาการใหม่ ภูมิทัศน์นิติศาสตร์ไทย” ณ โรงแรมฟูราม่า จังหวัดเชียงใหม่, วันที่ 20 พฤศจิกายน 2563), 22.

¹⁰⁰ กฤษฎีพร โสมณวัตร, “พิพากษารมณ์,” 115-118.

ตระหนักถึงตำแหน่งแห่งที่ที่ถูกต้องของอารมณ์ความรู้สึกว่าเป็นประเด็นสาธารณะผ่านกลไกการใช้สิทธิทางศาลปกครอง (คดีปกครอง) ซึ่งเดิมเป็นการใช้สิทธิทางศาลยุติธรรม (คดีเอกชน) อย่างไรก็ดี กลไกการใช้สิทธิดังกล่าวก็ได้สร้างปัญหาอื่น ๆ เป็นต้นว่า การที่รัฐกลับกลายมาเป็นคู่พิพาทกับเอกชนในคดีปกครองแทน จากเดิมที่เอกชนเป็นคู่พิพาทกันเอง¹⁰¹

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ตอบข้อยืนยันข้างต้น ได้แก่ คำพิพากษาศาลฎีกา กล่าวคือ ในช่วงแรก ณ ต้นทศวรรษที่ 2460 ที่เป็นช่วงที่ประเทศไทยเผชิญกับปัญหาทางเศรษฐกิจที่มาจากสงครามโลกครั้งที่ 1 คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 348-400/2466 ซึ่งให้เห็นว่า เรื่องเหตุเดือดร้อนรำคาญเป็นเรื่องเล็กน้อย เมื่อไม่ปรากฏว่า จำเลยจงใจหรือประมาทเลินเล่อทำให้เจ้าแกลบปลิวตกในที่ดินของโจทก์ แม้โจทก์จะได้รับความเสียหายในส่วนร่างกายและทรัพย์สินเพียงเล็กน้อย แต่ความสำคัญของเศรษฐกิจและกิจการบ้านเรือนเป็นเรื่องที่สำคัญกว่าเหตุเดือดร้อนรำคาญดังกล่าว อย่างไรก็ดี ทัศนคติของอารมณ์ความรู้สึกของระบบกฎหมายในช่วงที่สองกลับได้เปลี่ยนแปลงไป ดังจะเห็นได้จากคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 237/2507 ซึ่งแสดงให้เห็นถึงจุดเปลี่ยนที่ความสำคัญของเศรษฐกิจไม่อาจนำมาใช้เพื่ออ้างให้พ้นจากความรับผิดชอบได้ โดยคดีดังกล่าว โจทก์ชนะคดี เพราะจำเลยก่อความเดือดร้อนรำคาญต่อโจทก์จากกิจการอุ้มขอมรถยนต์¹⁰²

จากหลักฐานประวัติศาสตร์ข้างต้นนี้ได้ทำให้เห็นถึงร่องรอยการเปลี่ยนแปลงอารมณ์ความรู้สึกของคนในสังคมว่า “ควรรู้สึกอย่างไร” ในช่วงหนึ่งไปอีกช่วงหนึ่ง กล่าวคือ ในอดีต ศาลมองว่า อารมณ์ความรู้สึกเดือดร้อนรำคาญเป็นเพียงเรื่องเล็กน้อยเท่านั้นเมื่อเทียบกับ “ความสำคัญของเศรษฐกิจของประเทศ” สู่อนาคตที่ความสำคัญดังกล่าวไม่สามารถมีน้ำหนักที่หนักแน่นกว่า “เหตุเดือดร้อนรำคาญ” ได้

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน, 139.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน, 126-130.

4. ค่านิยมการมีบุตรของเจนเอเรชันวาย

เหตุผลที่ผู้เขียนศึกษาเฉพาะกลุ่มเจนเอเรชันวาย เพราะเป็นกลุ่มที่เป็นตัวละครสำคัญในการผลิตประชากรในรัฐในปัจจุบัน¹⁰³ จึงย่อมทำให้เห็นถึงค่านิยมการมีบุตรในปัจจุบันได้ดีที่สุด ซึ่งผู้เขียนต้องการชี้ให้เห็นถึงความไม่สอดคล้องกันระหว่างมาตรา 443 วรรคสุดท้ายที่กำหนดสิทธิในการเรียกร้องค่าขาดไร้อุปการะตามกฎหมายกับค่านิยมเดิมที่เปลี่ยนแปลงไปสำหรับคนกลุ่มนี้ เพื่อแสดงให้เห็นว่า การให้ค่าอุปการะเลี้ยงดูไม่สามารถเยียวยาความโศกเศร้าของบิดามารดาได้ และไม่อาจสะท้อนความเสียหายจริงได้ทั้งหมด

ภูเบศร์ สมุทรจักร และ นิพนธ์ ดาราวุฒิมาประภรณ์ ยืนยันว่า ค่านิยมการมีบุตรมีความเป็นพลวัตที่เป็นไปตามสภาพและเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม เทคโนโลยี และการเมืองที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงในทัศนคติของบิดามารดาต่อ “คุณค่าของลูก”¹⁰⁴ โดย ภูเบศร์ สมุทรจักร และคณะ อธิบายว่า การสร้างครอบครัวเป็นกิจกรรมที่มีลำดับและขั้นตอนและเป็นเรื่องที่สำคัญของชีวิตที่ทำให้คู่ ๆ หนึ่งต้องวางแผนทั้งชีวิต ซึ่งการวางแผนสร้างครอบครัวของคนในสังคมย่อมแตกต่างกันออกไปในแต่ละยุคสมัย (เจนเอเรชัน) โดยความแตกต่างนั้นเกิดจากพลวัตของสังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งคนในยุคเบบี้บูมเมอร์ (Baby Boomer) กับเจนเอเรชันเอกซ์ (Generation X) จะยึดถือค่านิยมที่แตกต่างไปจากยุคอื่น ๆ เพราะ “คุณค่าของลูก” สำหรับพวกนั้น คือ คนที่จะมาช่วยแบ่งเบาภาระและเป็นที่พึ่งให้กับคนในครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นการช่วยทำงาน การทำให้เกิดความมั่นคงในครอบครัวและชีวิตสมรส เพื่อก้าวสู่ตอนถัดไป สืบทอดวงศ์ตระกูลหรือกิจการหรืออำนาจการเมือง ฯลฯ¹⁰⁵

ในทางกลับกัน คนในยุคเจนเอเรชันวาย พิมลพรรณ อิศรภักดี ได้ทำการสำรวจทัศนคติของคนรุ่นใหม่ในสังคม ปรากฏว่า โดยเสียงข้างมากที่สุด (ร้อยละสามสิบแปด) เห็นว่า “การมี

¹⁰³ ภูเบศร์ สมุทรจักร และคณะ, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ชุดโครงการวิจัย “ความอยู่ดีมีสุขของครอบครัวไทย”, (นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2559), 13.

¹⁰⁴ ภูเบศร์ สมุทรจักร และนิพนธ์ ดาราวุฒิมาประภรณ์, “ไลฟ์สไตล์ แผนการดำเนินชีวิต กับแนวคิดการมีบุตรของเจนเอเรชันวาย,” ใน *ประชากรและสังคม 2557: การเกิดกับความมั่นคงในประชากรและสังคม*, บรรณาธิการโดย ยุพิน วรสิริอมร และคณะ, (นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2557), 216.

¹⁰⁵ ภูเบศร์ สมุทรจักร และคณะ, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ชุดโครงการวิจัย “ความอยู่ดีมีสุขของครอบครัวไทย”, 13.

บุตร” สามารถทำให้ชีวิตมีความสมบูรณ์ได้ และในทางตรงกันข้าม เสียขางน้อยที่สุด (ร้อยละ 6) เห็นว่า อยากรามีบุตรเพื่อให้มาเลี้ยงดูให้การสนับสนุนทางเศรษฐกิจ (ซึ่งเป็นคนละครณีกับการมีบุตรเพื่อเลี้ยงดูและยามเจ็บป่วยหรือเพื่อให้เป็นเพื่อนจะได้ไม่เหงา)¹⁰⁶

ในการทำงานเดียวกัน ภูเบศร์ สมุทรจักร ยืนยันว่า การที่คนสมัยใหม่อยากมีบุตรน้อยลง หรือเลือกที่จะมีเพียงคนเดียวนั้น เกิดจาก “ความจำเป็นในการมีลูกในวันนี้กับเมื่อ 30 ถึง 40 ปีก่อนนั้นต่างกัน ตอนนี้ เราไม่ได้มีลูกเพื่อสืบสกุลหรือเพื่อหวังให้ลูกดูแลตอนแก่เฒ่า ตอนเก็บข้อมูล คนก็มักจะบอกว่ามีลูกให้ครบ ๆ ไป ถ้าจะมีให้เป็นครอบครัวที่สมบูรณ์ มีคนเดียวก็พอ ไม่จำเป็นต้องมี 2 คน”¹⁰⁷

มนสิการ กาญจนะจิตรา, กัญญาพัชร สุทธิเกษม, และ รินา ต๊ะดี ต้องการที่จะศึกษาปัจจัยในการตัดสินใจการสร้างครอบครัว โดยผู้วิจัยได้อธิบายว่า คนเจนเอเรชั่นวายจะไตร่ตรองให้รอบด้านมากขึ้นเมื่อต้องการมีบุตร เพราะแม้จะทำให้ครอบครัวสมบูรณ์ แต่ก็มีที่ตั้งคำถามถึงความจำเป็น เพราะการมีบุตรสำหรับพวกเขาจะนำมาซึ่งหน้าที่ในการเลี้ยงให้ดีที่สุด จึงมีราคาที่สูง ไม่ว่าจะเป็ค่าใช้จ่ยที่มากขึ้น เวลา (ซึ่งไม่พอยู่แล้วในแต่ละวัน) ที่ต้องจัดสรรในแต่ละวัน ชีวิตส่วนตัวที่หายไป และอื่น ๆ แต่การเสียสละซึ่งสิ่งเหล่านี้ก็ไม่ได้มาพร้อมกับความคาดหวังให้บุตรต้องมาเลี้ยงดูด้านการเงิน¹⁰⁸

ผลวิจัยนี้ได้ปรากฏข้อคิดสำคัญว่า ค่านิยมของสังคมไทยทั้งของเจนเอเรชั่นเอกซ์กับวายที่ “มีลูกไว้เพื่อเลี้ยงดูยามแก่เฒ่าในด้านการเงิน” อยู่ในกระบวนการเปลี่ยนผ่านจากที่เคยคาดหวังให้บุตรช่วยดูแลเรื่องการเงินตอนแก่เฒ่าสู่ความคาดหวังในเรื่องดังกล่าวที่ลดน้อยลง อย่างไรก็ตาม ความคาดหวังให้บุตรเลี้ยงดูด้านจิตใจ เช่น การมาเยี่ยม การมีเวลาให้ การอยู่เป็น

¹⁰⁶พิมลพรรณ อิศรภักดี, “ทัศนคติของคนรุ่นใหม่เกี่ยวกับการแต่งงานและการมีบุตร,” ใน *ประชากรและสังคม* 2557: การเกิดกับความมั่นคงในประชากรและสังคม, บรรณาธิการโดย ยุพิน วรสิริอมร และคณะ, (นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2557), 210.

¹⁰⁷ “สัมภาษณ์ ภูเบศร์ สมุทรจักร : “เพราะโครงสร้างประชากรเปลี่ยนไป เราจึงเปลี่ยนแปลง”, Knowledge Farm, สืบค้นเมื่อวันที่ 30 สิงหาคม 2566, <https://knowledgefarm.tsri.or.th/interview-bhubate/>.

¹⁰⁸ มนสิการ กาญจนะจิตรา, กัญญาพัชร สุทธิเกษม, และ รินา ต๊ะดี, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการ การส่งเสริมการมีบุตรผ่านการสร้างสมดุลระหว่างการงานและการสร้างครอบครัวที่มีคุณภาพ, (นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2559), 122-123.

เพื่อน ฯลฯ ยังคงปรากฏอยู่โดยเฉพาะในกลุ่มผู้หญิงที่เชื่อว่า สามีอาจตายก่อนหรือต้องเลิกกัน ก่อนจึงไม่อยากอยู่คนเดียว¹⁰⁹

วริษา สุระพัฒน์ ทำการศึกษาทัศนคติการมีบุตรของเจนอเรชันวาย แล้วพบว่า บุตร เป็นภาพสะท้อนของครอบครัวที่สมบูรณ์ และมีคุณค่าทางจิตใจยิ่งกว่าคุณค่าทางสังคมและเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะในแง่การมีบุตรเพื่อให้เป็นเพื่อนคนหนึ่งหรือเพื่อโอกาสในแสดงออกซึ่งความเป็นบิดามารดา¹¹⁰

5. กฎหมายลักษณะละเมิดในฐานะระบอบอารมณ์ความรู้สึก

เมื่อนำโมทัศน์ในการเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของ William Reddy พร้อมกับแนวทางในการค้นหาระบอบอารมณ์ความรู้สึกของ Barclay และแนวคิดพิพากษารมณ์ของ กลุณัพพร โสมณวัตร มาประยุกต์กับคำพิพากษาศาลฎีกาที่เกี่ยวข้องแล้ว ผู้เขียนสามารถทำการวิเคราะห์ และได้ข้อค้นพบสี่ประการ ดังนี้

หนึ่งในแง่พจนานุกรม “ฉันรู้สึกโศกเศร้า” หรือความรู้สึกอื่นทำนองเดียวกันที่ปรากฏในคำพิพากษาศาลฎีกาข้างต้น¹¹¹ เป็นความรู้สึกหนึ่งที่ถูกละเมิดเพื่อตั้งสิทธิในการเรียกร้องค่าเสียหายต่อจิตใจในชั้นศาล ซึ่งมีลักษณะเป็นพจนานุกรมอย่างหนึ่งอันประกอบไปด้วยการพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกโศกเศร้าที่ปรากฏในเนื้อความของคำฟ้องเพื่อแสดงสภาพแห่งข้อหาและข้ออ้างที่อาศัยเป็นหลักแห่งข้อหาของโจทก์ และนำไปสู่การตอบสนองคำพรรณานันที่สัมพันธ์กับความตายของบุตรของตน พร้อมทั้งเป็นถ้อยแถลงที่เป็นการกระทำด้วยการมีคำขอท้ายฟ้องเพื่อเรียกร้องค่าเสียหายต่อจิตใจอันเนื่องมาจากการที่ตนต้องสูญเสียบุตร

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, 124.

¹¹⁰ วริษา สุระพัฒน์, “การศึกษาทัศนคติต่อการมีบุตรของกลุ่มเจนอเรชันวายในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล,” (สารนิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาการจัดการ คณะการจัดการ, มหาวิทยาลัยมหิดล, 2559), 65-66.

¹¹¹ ดูคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1742/2499, 292/2502, 477/2514, 1550/2518, 2816/2528, 7121/2560, 2271/2562 ที่ผู้เขียนได้สรุปรายละเอียดของคดีไว้แล้วในข้อ 2.2 คำพิพากษาศาลฎีกาและค่าเสียหายต่อจิตใจที่ไม่อาจเรียกร้องได้ข้างต้น

กระบวนการเรียบเรียงคำฟ้องเพื่ออธิบายความรู้สึกของโจทก์ด้วยภาษานี้เองยังได้สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการสำรวจอารมณ์ความรู้สึกของโจทก์ที่มีอยู่มากมายเหมือนกับการทอสมุทราแห่งความรู้สึกที่อัดแน่น เข้มข้น และเอ่อล้นไปด้วยความรู้สึกมากมายที่เกิดจากการสูญเสียบุตร ไม่ว่าจะเป็นความโศกเศร้า ความโกรธ ความแค้น ความผิดหวัง ความเจ็บปวดทรมาน ฯลฯ แต่ที่พอเข้าใจได้ว่า อารมณ์ความรู้สึกโศกเศร้าน่าจะสะท้อนความรู้สึกที่ตรงที่สุด

สอง ในแง่ระบอบอารมณ์ความรู้สึก ผู้เขียนมองกฎหมายลักษณะละเมิดในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดค่าเสียหายต่อจิตใจให้แก่บิดามารดาที่สูญเสียบุตรไปเป็นระบอบอารมณ์ความรู้สึกอย่างหนึ่ง เราจะพบว่า ตัวบทบัญญัติในมาตราต่าง ๆ ในกฎหมายลักษณะละเมิดซึ่งได้กำหนดว่า ความรู้สึกใดที่ถูกรับรองให้เรียกค่าเสียหายต่อจิตใจได้เป็นสไตรล์ของอารมณ์ความรู้สึกอย่างหนึ่ง โดยเมื่อใดก็ตามที่โจทก์ได้ตั้งสิทธิเพื่อเรียกร้องค่าเสียหายต่อจิตใจอื่น ๆ นอกเหนือสิทธิที่บทบัญญัติดังกล่าวได้กำหนดไว้โดยชัดแจ้ง กฎหมายลักษณะละเมิด (โดยการกระทำของศาล) ได้เข้ามาควบคุมและกำกับว่า บิดามารดา (โจทก์) จะไม่สามารถเรียกร้องค่าเสียหายต่อจิตใจที่มีลักษณะเป็นเพียง “อารมณ์ความรู้สึก” ได้ พร้อมกับ “บทลงโทษ” ที่เกิดจากการแสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึกนั้นในคำขอท้ายฟ้องด้วยการพิพากษายกฟ้องก็ดี การพิพากษายกฟ้องในส่วนของการขอค่าเสียหายต่อจิตใจนี้ก็ดี พร้อมกับการตอกย้ำว่า กฎหมายลักษณะละเมิดไม่รับรองให้เรียกร้องค่าเสียหายเช่นนี้ได้ เพราะ “ไม่มีบทบัญญัติแห่งกฎหมายให้สิทธิโจทก์ที่จะเรียกร้องค่าเสียหายในส่วนนี้ได้”

ด้วยเหตุนี้เอง กฎหมายลักษณะละเมิดในส่วนนี้จึงได้กลายเป็นระบอบอารมณ์ความรู้สึกหนึ่งที่คอยทำหน้าที่ควบคุมอารมณ์ความรู้สึกของบิดามารดาที่มาอยู่ต่อหน้ากฎหมายให้ต้องยอมจำนนต่ออำนาจของกฎหมาย กล่าวคือ เมื่อไม่มีกฎหมายรับรองไว้ โจทก์ก็ไม่สามารถกล่าวอ้างอารมณ์ความรู้สึกโศกเศร้าเสียใจเพื่อเรียกร้องค่าเสียหายต่อจิตใจในพื้นที่ของกฎหมายได้

สาม การที่กฎหมายลักษณะละเมิดในส่วนของการกำหนดค่าเสียหายอื่น ๆ ที่ไม่ได้ให้การรับรองไว้โดยชัดแจ้งได้ประกอบสร้างเป็นระบอบอารมณ์ความรู้สึกที่เข้มงวดเกินไป เพื่อต้องการกำกับและควบคุมการแสดงออกซึ่งพจนานามณ์ของโจทก์ให้เป็นไปตามสไตรล์ของอารมณ์ความรู้สึกหรือมาตรฐานทางอารมณ์ (กฎหมายลักษณะละเมิด) นั้น ได้นำไปสู่การสร้างความรู้สึกทุกข์ทรมานทางความรู้สึกให้แก่บิดามารดา (โจทก์) เพราะพวกเขาไม่สามารถหักห้ามใจตัวเองให้

ปฏิบัติเพื่อให้ไปตามบรรทัดฐานของระบอบนั้นได้ (กล่าวคือ ตนต้องไม่เรียกร้องค่าเสียหายในส่วนนี้)

การเกิดขึ้นของความรู้สึกทุกขทนทางความรู้สึกได้ทำให้พวกเขาต้องค้นหาที่พักพิงทางอารมณ์ความรู้สึกที่เป็นพื้นที่ที่ปลอดภัยที่พวกเขาสามารถแสดงออกซึ่งความโศกเศร้าโดยไม่มีบทลงโทษอย่างในพื้นที่กฎหมาย เช่น พื้นที่ครอบครัว เพื่อน ฯลฯ และปล่อยให้ “เวลา” เยียวยาจิตใจ และ “ต้องทำใจยอมรับ” ว่า พื้นที่ในทางกฎหมายไม่อาจเป็นที่พักพิงทางอารมณ์ความรู้สึกได้ ทั้ง ๆ ที่กฎหมายในฐานะที่เป็นกฎเกณฑ์สังคมควรจะเป็นพื้นที่ที่สามารถเป็นที่พักพิงทางอารมณ์ความรู้สึกของพลเมืองของรัฐได้ และ

สี่ จากกรณีทั้งสามข้างต้น หากนำแนวคิดพิพากษารมณมาใช้ จะพบว่า ศาลได้เข้ามาเป็นตัวละครที่สำคัญในการทำหน้าที่เปลี่ยนอารมณ์ให้กลายเป็นเรื่องของกฎหมายโดยแท้ กล่าวคือ อารมณ์ความรู้สึกที่โศกเศร้าของบิดามารดาที่ต้องสูญเสียบุตรไปไม่เคยถูกให้ค่าในระบอบอารมณ์ความรู้สึกของกฎหมายเลย พร้อมกับการลงโทษทางอารมณ์ที่เกิดจากการแสดงออกซึ่งความโศกเศร้าของโจทก์ด้วยการยกฟ้องหรือยกค่าของโจทก์ เนื่องจากคำขอนี้กฎหมายไม่ได้บัญญัติให้เรียกร้องได้

กระบวนการพิพากษารมณของศาลนี้ ได้ชี้ให้เห็นว่า ศาลได้ทำให้กฎหมายลักษณะละเมิดเป็นระบอบอารมณ์ความรู้สึกอย่างหนึ่งที่บิดามารดา (โจทก์) ไม่อาจปฏิบัติให้สอดคล้องไปกับบรรทัดฐานของระบอบอารมณ์ความรู้สึกนั้นได้จนกลายเป็นการสร้างความรู้สึกทุกขทนทางความรู้สึกให้แก่โจทก์ที่ต้องการเรียกร้องค่าเสียหายต่อความโศกเศร้าเสียใจ บรรทัดฐานของคำพิพากษาศาลฎีกาตลอดระยะเวลากว่า 60 กว่าปี ได้ทำให้เห็นว่า พื้นที่กฎหมายไม่สามารถเป็นที่พักพิงทางอารมณ์ความรู้สึกของบิดามารดาได้เลย

6. ข้อสรุปและข้อเสนอแนะ

บทความนี้มีโจทย์วิจัยว่า กฎหมายลักษณะละเมิดเป็นระบอบอารมณ์ความรู้สึกอย่างหนึ่งหรือไม่ โดยมีเป้าหมายเพื่อพิสูจน์ข้อสมมุติฐานว่า กฎหมายลักษณะละเมิดเป็นระบอบอารมณ์ความรู้สึกอย่างหนึ่งที่กฎหมาย (โดยการกระทำของศาล) ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการควบคุมอารมณ์ความรู้สึกของ “บิดามารดาที่สูญเสียบุตรไป” ซึ่งในการบรรลุเป้าหมายดังกล่าว

บทความนี้จึงได้นำแนวคิดประวัติศาสตร์อารมณ์ความรู้สึกมาปรับใช้โดยมีคำพิพากษาศาลฎีกาเป็นวัตถุแห่งการศึกษา

จากเนื้อความในคำพิพากษาศาลฎีกาตั้งแต่คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1742/2499 จนถึงคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 2271/2562 ผู้เขียนได้ทำให้เห็นถึงความพยายามมากกว่าหกลิบกว่าปีที่บิดามารดาทั้งหลายต่างมุ่งมั่นที่จะเรียกร้องค่าเสียหายต่อจิตใจอันเนื่องมาจากความโศกเศร้าที่เกิดจากความตายของบุตร แต่พวกเขากลับถูกกฎหมาย (โดยการกระทำของศาล) ปฏิเสธค่าเสียหายในส่วนนี้มาโดยตลอด เพราะว่ากฎหมายไม่เปิดช่องให้เรียกร้องได้

แม้การทบทวนค่านิยมการมีบุตรจะไม่ใช่วิทยวิธีวิจัยของบทความนี้ แต่การทบทวนค่านิยมดังกล่าวก็ยังมีความจำเป็นเพื่อเป็นข้อสนับสนุนว่า กฎหมายลักษณะละเมิดไม่สามารถเยียวยาความเสียหายที่เกิดขึ้นจริงได้ทั้งหมด ซึ่งไม่สมกับเจตนารมณ์ของกฎหมายดังกล่าว

การทบทวนค่านิยมดังกล่าวได้ทำให้สามารถสะท้อนถึงความเปลี่ยนแปลงของค่านิยมการมีบุตรสำหรับคนกลุ่มเจนเอเรชั่นวายที่ถือว่าเป็นกลุ่มคนที่เป็น “ความหวังของรัฐ” ในการให้กำเนิดพลเมืองเพิ่มขึ้น โดย “ค่านิยมการมีบุตรไว้เพื่อให้เลี้ยงดูทางด้านการเงินตอนแก่” อยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่าน แล้วกำลังจะหายไป ซึ่งเมื่อพิจารณามาตรา 443 วรรคท้ายที่เกี่ยวกับสิทธิในการเรียกร้องค่าอุปการะเลี้ยงดูแล้ว จะพบว่า บทบัญญัติดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงภาพแทนของค่านิยมที่ไม่ได้รับความนิยมมากนักสำหรับคนกลุ่มนี้ เพราะโดยส่วนใหญ่แล้ว “คุณค่าของลูก” เป็นภาพสะท้อนความสมบูรณ์ของครอบครัว มิใช่เพื่อให้เลี้ยงดูด้านการเงิน ดังนั้น ค่าอุปการะเลี้ยงดูนี้จึงไม่อาจเยียวยาความเสียหายที่เกิดขึ้นจริงได้ทั้งหมด

“สภาวะสวนทางกัน” ระหว่างค่านิยมนี้กับกฎหมายลักษณะละเมิดและบรรทัดฐานของคำพิพากษาที่ไม่เคยเปลี่ยนแปลง แม้ว่าจะมีการเสนอให้แก้ไขบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องโดยนักวิชาการตั้งนานแล้วก็ตาม ยิ่งทำให้ตอกย้ำว่า ค่าอุปการะเลี้ยงดูอย่างเดียวไม่อาจเยียวยาผู้สูญเสียได้ทั้งหมด และเป็นการยืนยันสภาวะการละเลยการคุ้มครองอารมณ์ความรู้สึกของกฎหมาย เพราะในขณะที่โจทก์ต่างเรียกร้องค่าโศกเศร้าเสียใจจากการตายของบุตรเพราะการละเมิดของจำเลย กฎหมายไม่เคยเข้าไปคุ้มครองหรือจัดการอารมณ์ความรู้สึกของพวกเขาได้เลย

สภาวะการละเลยอารมณ์ความรู้สึกของกฎหมายนี้ได้ทำให้กฎหมายลักษณะละเมิดเป็นระบอบอารมณ์ความรู้สึกอย่างหนึ่งที่ทำหน้าที่ควบคุมอารมณ์ความรู้สึกของบิดามารดาที่มาอยู่

ต่อหน้ากฎหมายให้ต้องยอมจำนนต่ออำนาจของกฎหมาย เพราะศาลได้ทำให้อารมณ์ความรู้สึกเป็นเรื่องของกฎหมายโดยแท้

ระบอบอารมณ์ความรู้สึกแห่งกฎหมายลักษณะละเมิดนี้จึงไม่ใช่อะไรอื่น หากแต่เป็นระบอบที่คอยตอกย้ำและผลิตซ้ำซึ่งความไม่ให้ค่าต่ออารมณ์ความรู้สึกโศกเศร้าและอารมณ์อื่น ๆ ทำนองเดียวกันของบิดามารดา ทั้ง ๆ ที่หากพิจารณาตามนักวิชาการได้เสนอมาช้างต้นแล้ว ศาลย่อมสามารถปรับใช้มาตรา 438 และมาตรา 443 ได้อยู่แล้ว

กระบวนการพิพากษารมณ์ของกฎหมายผ่านการทำหน้าที่ของศาลได้สร้างความทุกข์ทรมานทางความรู้สึกให้แก่บิดามารดา ซึ่งแม้ “เม็ดเงิน” ที่จะพึงให้เพื่อทดแทนค่าเสียหายต่อจิตใจจากการที่บิดามารดาต้องสูญเสียบุตรไม่อาจเทียบเท่ากับ “คุณค่าของชีวิตมนุษย์” ได้ก็ตาม หรือคงไม่มีสิ่งอื่นใดที่อาจเยียวยาผู้สูญเสียจากอารมณ์ความโศกเศร้าได้ดีเทียบเท่ากับ “เวลา” ก็ตาม แต่การที่กฎหมายละเลยอารมณ์ดังกล่าวยิ่งทำให้ “ค่าของมนุษย์” ที่ “สูงส่ง” ถึงขนาดไม่อาจตีเป็นเงินได้ถูกละเมิดโดยผู้กระทำละเมิด และสูญเสียหายไปด้วยความตายของบุตร ซึ่งไม่ยุติธรรมต่อผู้สูญเสียอย่างยิ่ง

ผู้เขียนจึงขอเสนอให้ศาลตีความกฎหมายที่มีอยู่ให้กว้างขึ้นตามที่นักวิชาการได้แสดงไว้หรือมีฉันทานแล้ว เพื่อเป็นการตัดปัญหาในการอ้างการตีความที่เกินเลยไปของกฎหมายก็ควรที่จะแก้ไขกฎหมายลักษณะละเมิดให้รวมถึงการเรียกค่าเสียหายต่อจิตใจอันเนื่องมาจากความโศกเศร้าเสียใจของบิดามารดาที่เกิดจากความตายของบุตร เนื่องจากกฎหมายลักษณะละเมิดได้ละเลยอารมณ์ความรู้สึกเช่นนี้นานแล้ว โดยหนึ่งในหลักฐานชั้นดีที่เริ่มสะท้อน “ความใส่ใจของกฎหมาย” ได้แก่ การกำเนิดขึ้นของพระราชบัญญัติความรับผิดชอบต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย พ.ศ. 2551

แม้ว่าบทความนี้จะมีข้อเสนอแนะที่นักวิชาการหรือผู้ศึกษาอื่น ๆ ได้เสนอมมาแล้ว แต่บทความนี้ได้เสนอวิธีวิทยาแบบสหวิทยาการในการมองกฎหมายลักษณะละเมิดในฐานะที่เป็นระบอบอารมณ์ความรู้สึกหนึ่งของสังคมที่พาให้นำไปสู่ข้อเสนอดังกล่าวได้ โดยผู้เขียนก็ได้เพียงแต่หวังว่า กฎหมายลักษณะละเมิดจะได้มีการแก้ไขปรับปรุงให้สอดคล้องกันกับอารมณ์ความรู้สึก

ของคนในสังคม เพื่อให้กฎหมายลักษณะละเมิดกลายเป็น “กฎหมายที่ไม่ละเลยอารมณ์ความรู้สึก” และเป็น “กฎหมายที่สามารถเป็นที่พึ่งพิงทางอารมณ์” ได้¹¹²

¹¹² ข้อทิ้งท้ายบทความ

ผู้เขียนขอทิ้งท้ายเรื่องความท้าทายในการศึกษากฎหมายและประวัติศาสตร์อารมณ์ความรู้สึกว่า พื้นที่สำหรับการศึกษากฎหมายกับแนวคิดประวัติศาสตร์อารมณ์ความรู้สึกยังเป็นพื้นที่ที่สามารถทำการศึกษได้อย่างมหาศาล ไม่ว่าจะเป็นกฎหมายเอกชนอื่นก็ดี กฎหมายมหาชนก็ดี เพราะตัวอักษรที่ปรากฏในคำพิพากษาของศาลย่อมเป็นหลักฐานชั้นดีที่สามารถแสดงให้เห็นอารมณ์ความรู้สึกของ “กฎหมาย” ในแต่ละยุคสมัยได้ ทั้งในอดีตหรือปัจจุบันก็ดี

นอกจากนี้ หากทำการศึกษาแบบละเอียดเกี่ยวกับค่านิยมการมีบุตรของคนกลุ่มเจนเอเรชั่นอื่นๆ ที่ไม่ใช่คนกลุ่มเจนเอเรชั่นวายอาจทำให้เห็นความแตกต่างเกี่ยวกับที่ผู้เขียนเสนอว่า ค่าอุปการะเลี้ยงไม่สามารถสะท้อนความเสียหายที่แท้จริงได้ทั้งหมดก็ได้ ซึ่งจะทำให้ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องกำหนดค่าเสียหายต่อจิตใจก็ได้

References

- กฤษฎ์เพชร โสมณวัตร, และสายชล สัตยานุรักษ์. “พิพาทกรรม: ระบอบกฎหมายแห่งความรู้สึกเดือดร้อนรำคาญของชนชั้นกลางไทย.” หนังสือประมวลบทความในการประชุมวิชาการนิติสังคมศาสตร์ระดับชาติ หัวข้อ “จินตนาการใหม่ ภูมิทัศน์นิติศาสตร์ไทย” ณ โรงแรมฟูราม่า จังหวัดเชียงใหม่, วันที่ 20 พฤศจิกายน 2563.
- กฤษฎ์เพชร โสมณวัตร. “พิพาทกรรม: ระบอบกฎหมายแห่งความรู้สึกเดือดร้อนรำคาญของชนชั้นกลางไทย.” ใน *อารมณ์ความรู้สึกชนชั้นกลางไทยในคืนวันที่ฝนแปร*, บรรณาธิการโดย สายชล สัตยานุรักษ์, 110-149. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.), 2566.
- เชมภูมิ ภูมิถาวร. *กฎหมายลักษณะละเมิดรวมหมายเหตุท้ายคำพิพากษานิติภาของศาสตราจารย์จิตติ ตังศรีทิพย์*. กรุงเทพฯ: โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556.
- คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1447/2523
- คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1550/2518
- คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1742/2499
- คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 2271/2562
- คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 237/2507
- คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 247/2538
- คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 2816/2528
- คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 292/2502
- คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 348-400/2466
- คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 477/2514
- คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 5751/2544
- คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 6083/2546
- คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 7121/2560
- คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 7291/2557
- คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 789/2502

คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 946-947/2475

จักรินทร์ โกเมศ. “ค่าเสียหายสำหรับความเสียหายทางจิตใจตามกฎหมายลักษณะละเมิด.” *วารสารกระบวนการยุติธรรม* 5, ฉ. 1 (2555): 79-87.

จิตติ ดิงศภัทัย. *คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เรียงมาตรา ว่าด้วยจัดการงานนอกสั่ง* *ลามิควรรได้ ละเมิด บรรพ ๒ มาตรา 395-452*. กรุงเทพฯ: กองทุนศาสตราจารย์จิตติ ดิงศภัทัย คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2555.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. *ภาษากับการเมือง/ความเป็นการเมือง*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา, 2556.

ธานีศ เกศพิทักษ์. *คำอธิบายประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ภาค 1-2 (มาตรา 1-156) เล่ม 1*. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพฯ: สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา, 2564.

นวลพรรณ จ้าวสุวธรรม. “ค่าเสียหายทางศีลธรรม.” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, สาขาวิชานิติศาสตร์ คณะนิติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517).

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

ประยูร กันไพบระ. “ความรับผิดชอบละเมิดในความเสียหายทางจิตใจที่เกิดกับผู้ได้รับความเสียหายลำดับสอง.” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, สาขาวิชานิติศาสตร์ คณะนิติศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2554).

ปิตีเทพ อยู่เย็นง. *คำอธิบายกฎหมายลักษณะละเมิด*. เชียงใหม่: ห้างหุ้นส่วนจำกัด วนิดาการพิมพ์ จำกัด, 2564.

พรรณรายรัตน์ ศรีไชยรัตน์. “กฎหมายแพ่งลักษณะละเมิด จัดการงานนอกสั่ง ลามิควรรได้.” พิมพ์ครั้งที่ 2. เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 177215 คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2554.

พระราชบัญญัติความรับผิดชอบต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย พ.ศ. 2551.

พิมลพรรณ อิศรภักดี. “ทัศนคติของคนรุ่นใหม่เกี่ยวกับการแต่งงานและการมีบุตร.” ใน *ประชากรและสังคม 2557: การเกิดกับความมั่นคงในประชากรและสังคม*, บรรณาธิการโดย ยุพิน วรสิริอมร, จงจิตต์ ฤทธิรงค์, ศุภิตา ขวณวัน, และ พงณา หันจางสิทธิ์, 199-212. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2557.

พิศวาท สุนทรพันธุ์. “ความเสียหายทางจิตใจของระบบกฎหมายคอมมอนลอว์.” *วารสารนิติศาสตร์* 12, ฉ. 2 (2525). อ้างถึงใน จักรินทร์ โกเมศ. “ค่าเสียหายสำหรับความเสียหายทางจิตใจตามกฎหมายลักษณะละเมิด.” *วารสารกระบวนการยุติธรรม* 5, ฉ. 1 (2555): 79-87.

เพ็ง เพ็งนิตติ. คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยละเมิด พระราชบัญญัติความรับผิด

ทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ. 2539 และกฎหมายอื่นที่เกี่ยวข้อง. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ:

บริษัท กรุงเทพมหานคร พับลิชชิ่งจำกัด, 2561.

ไพจิตร บุญญพันธุ์. คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ลักษณะละเมิด. พิมพ์ครั้งที่ 6.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติบรรณการ, 2529.

ภัทรศักดิ์ วรรณแสง. คำอธิบายกฎหมายละเมิด. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์วิญญูชน

จำกัด, 2560.

ภาคิน นิมนานนรวงศ์. “ปริทัศน์ประวัติศาสตร์อารมณ์ (Review on the History of Emotions).”

วารสารประวัติศาสตร์ ธรรมศาสตร์ 1, ฉ. 1 (2557): 107-154.

ภูเบศร์ สมุทรจักร, มนสิการ กาญจนะจิตรา, จงจิตต์ ฤทธิรงค์, และ ปิยวัฒน์ เกตุวงศา. รายงานวิจัย

ฉบับสมบูรณ์ ชุดโครงการวิจัย “ความอยู่ดีมีสุขของครอบครัวไทย.” นครปฐม: สถาบันวิจัย

ประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2559.

ภูเบศร์ สมุทรจักร, และนิพนธ์ ดาราวุฒิมาประกรณ์. “ไลฟ์สไตล์ แผนการดำเนินชีวิต กับแนวความคิดการ

มีบุตรของเจนเอเรชั่นวาย.” ใน ประชากรและสังคม 2557: การเกิดกับความมั่นคงใน

ประชากรและสังคม, บรรณาธิการโดย ยุพิน วรสิริอมร, จงจิตต์ ฤทธิรงค์, ศุทธิดา ขวณวัน,

และ พจนา หันจางสิทธิ์, 213-231. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม

มหาวิทยาลัยมหิดล, 2557.

มนสิการ กาญจนะจิตรา, กัญญาพัชร สุทธิเกษม, และ รินา ต๊ะดี. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการ

การส่งเสริมการมีบุตรผ่านการสร้างสมดุลระหว่างการทำงานและการสร้างครอบครัวที่มี

คุณภาพ. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2559.

มานิตย์ จุมปา. คำอธิบายกฎหมายความรับผิดต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554.

ร. แลงการ์ด. คำสอนชั้นปริญญาโท พุทธศักราช ๒๔๗๘ เล่มที่ ๒: ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย

(กฎหมายเอกชน) ละเมิด. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และ

การเมือง, 2491.

วริษา สุระพัฒน์. “การศึกษาทัศนคติต่อการมีบุตรของกลุ่มเจนเอเรชั่นวายในเขตกรุงเทพมหานคร

และปริมณฑล.” (สารนิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาการจัดการ คณะการจัดการ,

มหาวิทยาลัยมหิดล, 2559).

ศันันท์กรณ โสทธิพันธุ์. *คำอธิบายกฎหมายลักษณะละเมิด จัดการงานนอกสั่ง ลามิควรได้*. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์วิญญูชน จำกัด, 2560.

ศิริกุล สิริอรุณรุ่งโรจน์. “ปัญหาในการกำหนดค่าสินไหมทดแทน: ศึกษากรณีค่าเสียหายทางจิตใจและค่าเสียหายเชิงลงโทษ.” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชานิติศาสตร์ คณะนิติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554).

สันต์สุดา สิทธิประเสริฐ. “การใช้ดุลพินิจของศาลไทยในการพิจารณาค่าสินไหมทดแทนกรณีละเมิด เป็นเหตุให้ผู้ถูกละเมิดถึงแก่ความตาย.” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชานิติศาสตร์, สาขาวิชานิติศาสตร์การต่างประเทศ คณะนิติศาสตร์และคณะเศรษฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2560).

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. *บันทึกสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาประกอบร่างพระราชบัญญัติความรับผิดต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย พ.ศ. เรื่องเสร็จที่ 525/2550, สิงหาคม 2550. อ้างถึงใน มานิตย์ จุมปา. คำอธิบายกฎหมายความรับผิดต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าที่ไม่ปลอดภัย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554.*

สิงห์ สุวรรณกิจ. “สัมมนาประวัติศาสตร์อารมณ์ความรู้สึกและผัสสาการ.” เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 004722 ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2565.

โสภณ รัตนกร. *คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยหนี้: บทเบ็ดเสร็จทั่วไป*. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติบรรณการ, 2556.

ภูเบศร์ สมุทรจักร. “เพราะโครงสร้างประชากรเปลี่ยนไป เราจึงเปลี่ยนแปลง.” Knowledge Farm. สืบค้นเมื่อวันที่ 30 สิงหาคม 2566, <https://knowledgefarm.tsri.or.th/interview-bhubate/>.

“Vilomah: Origin & What It Means?.” CLOCR. Accessed August 07, 2023. <https://clocr.com/blogs/vilomah/>.

Barclay, Katie. “The Practice and Ethics of the History of Emotions.” In *Sources for the History of Emotions: A Guide*, edited by Katie Barclay, Sharon Crozier-de Rosa, and Peter N. Stearns, 26-37. London and New York: Routledge, 2021.

Barclay, Katie. *The History of Emotions: A Student Guide to Methods and Sources*. United Kingdom: Red Globe Press, 2020.

Boddice, Rob. *The History of Emotions*. Manchester: Manchester University Press, 2018.

- C, Sreechinth. Ronald Reagan's Legacy of Words: 1000+ Quotes of Ronald Reagan. N.p.: UB Tech, 2018.
- Civ.22 Oct. 1946, D.1947.59; 15 févr. 1956, D.1956.350. อ้างถึงใน นวลพรรณ จ้าวสุวรรณ. "ค่าเสียหายทางศีลธรรม." (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต, สาขาวิชานิติศาสตร์ คณะนิติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517).
- Colwell, Tania M. "Emotives and Emotional Regimes." In *Early Modern Emotions: An Introduction*, edited by Susan Broomhall, 7-10. London and New York: Routledge, 2017.
- Dixon, Thomas. *The History of Emotions: A Very Short Introduction*. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2023.
- Dodman, Thomas. "Theories and Methods in the History of Emotions." In *Sources for the History of Emotions: A Guide*, edited by Katie Barclay, Sharon Crozier-de Rosa, and Peter N. Stearns, 15-25. London and New York: Routledge, 2021.
- Nolan, Donal. "Alcock v Chief Constable of South Yorkshire Police (1991)." In *Landmark cases in the Law of Tort*, edited by Charles Mitchell and Paul Mitchell, 273-309. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2010.
- Plamper, Jan, William Reddy, Barbara Rosenwein, and Peter Stearns. "The History of Emotions: An Interview with William Reddy, Barbara Rosenwein, and Peter Stearns." *History and Theory* 49, no. 2 (2010): 237-265.
- Plamper, Jan. *The History of Emotions: An Introduction*. Edited by Ute Frevert and Thomas Dixon. Translated by Keith Tribe. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2015.
- Reddy, William M. "Against Constructionism: The Historical Ethnography of Emotions." *Current Anthropology* 38, no. 3 (1997): 327-351.
- Reddy, William M. *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press, 2004.
- Rosenwein, Barbara H. "Problems and Methods in the History of Emotions." *Passion in Context: Journal of the History and Philosophy of Emotion* 1 (2010): 1-32.

- Rosenwein, Barbara H. "Worrying about Emotions in History." *The American Historical Review* 107, no. 3 (2002): 821-845.
- Rosenwein, Barbara H. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. Ithaca and London: Cornell University Press, 2006.
- Rosenwein, Barbara H. *Generations of Feeling: A History of Emotions, 600-1700*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press, 2016.
- Rosenwein, Barbara H., and Riccardo Cristiani. *What is the History of Emotion?*. Cambridge, United Kingdom: Polity Press, 2018.
- Stearns, Peter N., and Carol Z. Stearns. "Emotionology: Clarifying the History of Emotions and Emotional Standards." *The American Historical Review* 90, no. 4 (1985): 813-836.